

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Katedra sociologie

Tereza Vandrovcová

**Status zvířat jako experimentálních objektů v širší
sociologicko-historické perspektivě.**

The Status of Animals as Experimental Objects in the Light of wider
Sociological-Historical Perspectives.

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Oleg Suša CSc.

Školní rok: 2008 - 2009

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Praze, 16. srpna 2009

.....
Tereza Vandrovcová

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu diplomové práce PhDr. Olegu Sušovi CSc. za podporu při volbě tématu, inspirující konzultace a poskytnutou literaturu. Za konzultace a pomoc děkuji také PhDr. Janě Duffkové CSc a Mgr. Petru Lupačovi. Svě sestře Mgr. Martě Vandrovcové děkuji za cenné připomínky z praxe biomedicínského výzkumu. Děkuji také prof. Arnoldu Arluke Ph.D., který mi zaslal své články, které nebyly k dostání v elektronické podobě. Velmi také děkuji všem svým přátelům, kteří mi pomáhali, povzbuzovali a byli mi psychickou oporou. Rodičům a babičce děkuji za nedocenitelnou podporu a mimolidským členům domácnosti za inspiraci.

Abstrakt (česky)

Tato práce je věnována analýze morálního statusu pokusných zvířat v prostředí biomedicínského výzkumu. Cílem práce je kromě sociologické analýzy zvoleného problému představit nový společensko-vědní obor Animal Studies, který se zabývá reflexí postavení zvířat v lidské společnosti a lidsko-zvířecími vztahy.

Nejprve je nastíněn vývoj teorií morálního statusu a zhodnocena možnost jejich aplikace na problém etického vztahování k mimolidským tvorům.

Praktická část práce se zaměřuje na způsob, jakým jsou zvířata pracovníky laboratoří objektivizována za účelem jejich instrumentálního využití. Kapitola o socializaci vědců ukazuje, jak jsou lidé dlouhodobě připravováni a školeni v emocionální distanci od zvířat, která používají. Diskutovány jsou také problémy vzniku znečitlivění budoucích vědců a odrazení jedinců, kteří nejsou schopni přijmout předkládaný koncept. Následuje popis sociální konstrukce pokusných zvířat jako deindividualizovaných objektů v prostředí laboratoře a negativní dopady, které tato konstrukce způsobuje ve vztahu k životní pohodě zvířat. V další kapitole jsou popisovány vlivy vycházející z povahy moderní společnosti např. byrokratizace vědeckých institucí. V poslední části práce jsou popisovány situace, kdy předešle jmenované mechanismy selhávají, vědci navazují emocionální vztahy se zvířaty a kladou si morální otázky ohledně jejich použití ve výzkumu.

Abstract (English)

The thesis is dealing with the moral status of experimental animals in biomedical research. Aside of the sociological analysis of the problem, the aim of this work is to introduce a new field in social science Animal Studies, which is focused on elaborating the status of animals in human society and the relationships between humans and other living beings.

In the first part, the author outlines the development of theories of moral status and evaluates the possibility of their application to the ethical problems related to nonhuman creatures.

Practical part of the text is focused on the way the animals are objectified by laboratory personnel for the purpose of their instrumental use. The following chapter on the socialization of scientist focuses on the way the people are prepared and trained in emotional distance from the animals-instruments. Moreover, the author presents the process of desensitizing future scientist and discouraging individuals who are unable to accept specific concepts stabilized within the community of researchers who use animals. In the following part of the text the author describes the process of social construction of experimental animals as deindividualized objects representing the part of the laboratory and the negative effects that the consequent structure causes to animal well-being. The relating effects resulting from the nature of modern society such as the bureaucratization of scientific institutions are also elaborated. In the final part of the work, the author describes situations in which respective mechanism of objectification fail, scientists develop pet-like relationships with the animals, and consider the moral questions about their use in research.

„Pro dobro člověka...“ Od konce osmnáctého století se tato fráze stala přímo zaklínadlem, kterého se dovoláváme obvykle tehdy, když konáme právě převelikou špatnost (...) Pro dobro člověka jsme ochotni zabít, mučit, ničit. I lidé, kteří by se hrozili myšlenky mučení bezbranného zvířete, své námitky stáhnou, když je ujistíme, že třeba zvlášť barbarský pokus konáme pro dobro člověka.

Erazim Kohák¹

¹ Kohák, Erazim 2002. *P.S. Psové*. Praha: ISV, str. 11.

Obsah

Úvod.....	9
1. Sociologie zvířat.....	11
1.1 Kritika a reflexe „antropocentrické“ sociologie.....	11
1.2 Důvody ke vzniku nového oboru	13
1.3 Definice Animal Studies	20
1.4 Institucionalizace oboru	20
2. Teorie morálního statusu.....	24
2.1 Definice morálního statusu	24
2.2 Karteziánský dualismus	24
2.3 Teorie morálního a racionálního jednání	25
2.4 Teorie genetické humanity.....	26
2.5 Teorie utilitarismu a senzitivity	27
2.6 Teorie úcty k životu	30
2.7 Teorie subjektu života.....	31
2.8 Shrnutí.....	33
3. Socializace vědců	34
3.1 Pitva na základní škole.....	35
3.2 První zkušenost s vivisekcí	41
3.3 Problém znečitlivění	43
3.4 Problém odrazení zájmu.....	45
3.5 Alternativy	46
4. Sociální konstrukce pokusných zvířat.....	48
4.1 Apriorní konstrukce	50
4.2 Konstrukce v laboratoři.....	52
4.3 Obětování	57
4.4 Přehlížení bolesti.....	60
5. Modernita a byrokratizace.....	65
5.1 Mechanismy překonávání „lidskosti“	66
5.2 Problém morální neviditelnosti	69
5.3 Byrokratizace vědeckých institucí	70

5.4 Dělna práce	72
5.5 Exemplární případ.....	74
6. Návrat emocí.....	79
6.1 Stres a pocity viny	79
6.2 Emocionální pouta se zvířaty	80
6.3 Srovnání dvou přístupů	82
6.4 Shrnutí.....	86
Závěr	88
Seznam použité literatury	90

Úvod

Tématem této diplomové práce je morální status zvířat používaných v biomedicinském výzkumu. Ke své analýze jsem se rozhodla využít zahraniční etnografické výzkumy z prostředí škol a laboratoří, neboť v České republice toto téma zatím ze sociologického hlediska rozvíjeno nebylo.

Ačkoliv je tato práce svým charakterem spíše popisná, její motivací je (jak napovídá citát uvedený na začátku) kritické reflektování daného stavu a odkrývání latentních vlivů a motivů. Kritická teorie, jak ji popisuje Jürgen Habermas, má především „*emancipační zájem*“ [Habermas 1968: 146], neboť chce převádět neuvědomované motivy členů společnosti, manipulované mocí a panstvím, do uvědomovaných, aby aktéři mohli přebrat odpovědnost za vlastní jednání. Jinými slovy můžeme kritiku chápat jako „*vědomou tematizaci sporných norem na základě reflexe stávajících akceptovaných průběhů jednání, které jsou podmětem k otevření nového diskursu, anebo jako kritiku jednání skrze popis nevědomých utlačivých diskursivních tendencí.*“ [Nohejl 2007: 155] V této práci se pokusím odkrýt některé z neuvědomovaných motivů a vlivů, které umožňují provádět takové činnosti, které by byly v jiném kontextu, bez nánosu kulturních významů a sociálních konstrukcí, označené za kruté. Domnívám se, že snahy aktivistů za práva zvířat o změnu v této oblasti, nemohou být dokonalé bez odhalování skrytých příčin daného stavu.

Cílem této práce je také představit relativně nový, ale rychle se rozvíjející společenskovědní obor Animal Studies. První kapitolu proto věnuji uvedení do tohoto oboru a nastínění způsobů sociologické reflexe role zvířat v lidské společnosti a lidsko-zvířecích vztahů.

Ve druhé kapitole uvedu stručný přehled vybraných filosofických teorií morálního statusu a budu diskutovat možnost jejich aplikace na problém etického vztahování k mimolidským tvorům.

Třetí kapitola otevře praktickou část textu a bude zaměřená na otázku socializace vědců. Cílem bude okráy způsob, jakým jsou výzkumníci připravováni na své povolání ve smyslu odkládání nepříjemných pocitů, emocionálních vazeb se zvířaty a kladení etických otázek.

V další části se pokusím popsat způsoby, kterým jsou pokusná zvířata objektivizována a přetvářena na vědecký materiál v mikrosociálním prostředí laboratoře.

Pátá kapitola bude věnována vlivům vycházejícím z povahy moderní společnosti, především byrokratizaci vědeckých institucí a otázce charakteru morální odpovědnosti.

V poslední kapitole se pokusím popsat situace, kdy mechanismy utlumování morálních zábran a emocí selhávají, a jaké důsledky tato proměna může mít pro realitu experimentování.

1. Sociologie zvířat

Otázka role zvířat v lidské společnosti byla sociologií dlouhou dobu ignorována. V tomto smyslu byla sociologie „antropocentrická“, neboť definici svého subjektu redukovala pouze na členy společnosti náležící k druhu *Homo sapiens sapiens*. Otázce kritiky a důvodů tohoto stavu se věnovala řada autorů.

1.1 Kritika a reflexe „antropocentrické“ sociologie

První výraznější kritiku sociologie, která se týká jejího opomenutí role zvířat v lidské společnosti, můžeme najít v článku Cliftona Bryanta z roku 1979. Ten kritizuje své sociologické kolegy za to, že „*přehlíží, ignorují nebo zanedbávají (jak by někteří kritici právem mohli tvrdit) vliv zvířat nebo jejich význam na naše sociální chování, naše vztahy s ostatními lidmi a směr, kterým se naše společenské zřízení ubírá.*“ [Bryant 1979: 399] Na rozdíl od jiných oblastí, které vyjmenovává (umění, filosofie, antropologie), byli sociologové „krátkozrací“ ve svém pozorování lidského chování, kulturních vzorců a sociálních vztahů, které zvířata také ovlivňují.

Murphy v rámci své analýzy sociologického reflektování mimolidského světa říká, že „*zaměřením na odlišnosti mezi lidmi a ostatními zvířaty sociologové ztratili ze zřetele vše, co s nimi sdílíme.*“ [Murphy 1995: 692] Rozšíření sociologické pozornosti však podle Murphyho neznamena, že by se sociologové museli stát experty v oborech biologie či fyziky, ale že by měli „*rozšířit své sociologické teorie o jasné umístění sociálního jednání do jeho přírodního kontextu (...) a zkoumat sociální příčiny a následky těchto interakcí*“ [Ibid.: 703].

Proti ignorování přírody společenskými vědami se staví i Ulrich Beck, který v *Rizikové společnosti* říká, že „*skončilo stavění přírody a společnosti proti sobě. (...) Sociální teorie devatenáctého století (...) chápaly přírodu v podstatě jako něco daného, přikázaného, co si máme podrobit; a tím ovšem vždy jako něco stojícího*

proti nám a cizího, jako ne-společnost.“ [Beck 2004: 107]. Nutno však dodat, že jeho pojetí je také svou povahou spíše antropocentrické, neboť zájem o přírodní procesy vychází z obav o rizika, která ohrožují lidskou populaci.

V této souvislosti můžeme zmínit i environmentální sociologii. Ta sice do svých studií zahrnuje otázku životního prostředí a biodiverzity (které se zvířat týkají), Hilary Tovey si ale všimla toho, že tato sociologie měla tendenci absorbovat všechna zvířata do oblasti „divoké přírody“. Tento koncept nám podle autorky neříká vůbec nic o obrovském množství domestikovaných, služebních nebo užitkových zvířat (zvířata chovaná jakožto zdroj potravy, pokusná zvířata ve vědeckých laboratořích, zvířata v cirkusech, domácí mazlíčci atd.). Jak dodává, *„můžeme říci, že člověk, který si přečte většinu sociologických textů, by se nikdy nedozvěděl, že je společnost zabydlená jak lidskými, tak mimolidskými zvířaty.“* [Tovey, 2003: 197]

Arluke a Sanders vidí nedostatek zájmu sociologů o „zoologickou dimenzi“ v přesvědčení, že vztahy založené na porozumění záleží na verbálních schopnostech. Dále se domnívají, že *„část této rezervovanosti pochází z mylného přesvědčení, že zvířata obsazují daleko méně důležité místo ve vyspělých průmyslových společnostech, než tomu bylo v preindustriálních.“* [Arluke and Sanders 1996: 2]

Noske se domnívá, že nedostatek zájmu sociologie o tuto oblast tkví v tom, že *„sociální vědy mají tendenci prezentovat se především jako vědy o diskontinuitě mezi lidmi a zvířaty.“* [Noske 1990: 66]

Arluke, který reflektoval reakce na již vznikající nový obor, se snaží odpovědět na otázku, proč jsou odezvy tak kritické a odmítavé. Vyjádřil názor, že odpor k etablování oboru Animal Studies přichází především od jeho kolegů, kteří se zabývají studiem sociálně utlačovaných skupin (např. African-American Studies, Gender Studies, Gay/Lesbian Studies). Domnívá se, že tito sociologové vnímají nový obor jako konkurenta v boji o univerzitní a nadační finanční podporu nebo

jako parodii na jejich vlastní oblast zájmu. Vzhledem k tomu, že zdroje utlačování těchto skupin i mimolidských zvířat mají ze sociologického hlediska podobnou povahu, „*mají potenciál se stát našimi nejsilnějšími spojenci*“. [Arluke 2002: 371]

Kruse si ve svém článku postěžoval na to, že pokud řekne svým kolegům sociologům o svém zájmu o zvířata, odpovídají s pobavením nebo dokonce výsměchem. Zároveň však dodává, že k takovým reakcím není důvod. „*Zvířata sdílí naše domovy jako společníci, se kterými zacházíme jako se členy rodiny; dokonce pro ně kupujeme oblečení, slavíme jejich narozeniny a bereme je s sebou, když jedeme na dovolenou. Zároveň většina z nás konzumuje jejich maso a nosí jejich kůže. Odkazujeme na ně, když o někom řekneme, že je ‚mazaný jako liška‘ (...)* Rozdílné názory o statusu a způsobu zacházení se zvířaty podněcuje politické protesty. *Můžeme pozorovat jejich životy na stanici ‚Animal Planet‘ (...)* Těmito a myriádě dalšími způsoby je lidský a mimolidský svět neúprosně spjatý. *Úkolem nás, kteří se zajímáme o zvířata, je demonstrovat toto propojení.*“ [Kruse 2002: 377]

1.2. Důvody ke vzniku nového oboru

Možnost vzniku sociologie zvířat připustil již Max Weber. „*Ale pokud takové porozumění [chování zvířat] existuje, bylo by teoreticky možné formulovat sociologii vztahů mezi lidmi a zvířaty, jak domestikovanými, tak divokými. Mnoho zvířat ‚rozumí‘ příkazům, hněvu, lásce, nepřátelství a reaguje na ně způsoby, které často evidentně nejsou pouze instinktivní a mechanické a v jistém smyslu jsou jak vědomě smysluplné, tak ovlivněné zkušeností. Není žádný a priori důvod předpokládat, že by naše schopnost sdílet pocity s primitivními lidmi byla o mnoho větší.*“ [Weber 1966: 104]

George Herbert Mead naopak popřel, že by zvířata byla schopna „smysluplného jednání“. Ačkoliv o zvířatech pojednával, používal je pouze jako příklad stojící proti smysluplnému lidskému jednání. Interakce zvířat podle něj zahrnuje pouze instinktivní a jednoduchými impulsy vyvolanou „posunkovou

komunikaci“ a že zvířata disponují „*kvalitativně odlišným stavem vědomí od toho, co bychom běžně nazvali vnímavostí v lidské zkušenosti.*“ [Mead 1907: 384] V jeho pohledu zvířata postrádají schopnost používat symboly a nejsou tudíž schopna vyjednávat významy a přijmout roli interagujícího partnera. Chování zvířat je podle něj motivováno dosažením jednoduchých cílů (získání potravy, obrana teritoria) a postrádá smysl.

Proti těmto tvrzení však vystoupila řada autorů. Etologické výzkumy prokázaly, že některá zvířata si jazyk osvojit dokážou. Znáмым příkladem jsou manželé Gardnerovi. Ti naučili používat omezenou verzi znakového jazyka dva mladé šimpanze, kteří byli odchyceni ve volné přírodě. Schopnost abstrakce byla prokázána např. tím, že byli schopní užívat znak naučený na jednom objektu i na objekt vypadající zcela jinak, ale náležící ke stejnému druhu - klobouk v jiném tvaru apod. [Gardner and Gardner 1969]. Savage-Rumbaugh při svém dlouholetém studiu primátů vytvářela situace, které motivovaly šimpanze k užívání jazyka, který mohli vyjádřit za pomoci lexikálních tabulek a počítačové klávesnice. Později učila hrát dva šimpanze počítačové hry, při kterých byly jejich schopnosti srovnatelné s devítiletými chlapci. Zjistila také, že „*s trpělivým a systematickým tréninkem byly opice schopné naučit se číst i tištěné symboly.*“ [Savage-Rumbaugh et al. 1998: 11]

Jazyk však nemusí být podmínkou pro vstup do smysluplné interakce. Sanders na základě řady studií dalších autorů dokládá, že proces konstruování „self“ a emocionálně bohatého sebe-uvědomění není závislé na schopnosti aktéra používat slova a že zvířata mají jak mysl, tak vědomí „já“ a schopnost společné akce (joint action). „*(...) ,self‘ může být rozuměno tak, že vyvstává z aktérova rozpoznání své schopnosti ovládat fyzický a sociální svět, zakoušet emoce a uvědomění toho, že účelově zaměřené jednání pochází z jedinečné a trvalé entity.*“ [Sanders 2007: 331]

Arluke a Sanders považují ignorování schopnosti zvířat vstupovat do interakcí za výsledek pozitivistické a silně antropocentrické perspektivy. Naopak

tvrdí, že existují jasné důkazy, že psi a další zvířata, která s lidmi běžně vstupují do interakcí, ovládají alespoň základní schopnost hrát roli „druhého“ a že se chovají způsoby, které jsou cíleně zaměřené na formování interakcí za účelem dosažení cílů nebo komunikace za účelem porozumění subjektivní zkušenosti svých partnerů. Toto dokládali na řadě příkladů ze svých etnografických studií provedených mezi lidmi pracujícími se zvířaty. Např. když byl jeden ošetřovatel smutný a v depresi, „*pes rozeznal tento emocionální stav a choval se způsobem zaměřeným na utěšení a projevení účasti.*“ [Arluke and Sanders 1996: 45] Kromě svých vlastních pozorování odkazují na práce etologů, cvičitelů a dalších lidí, kteří se zvířaty každodenně vstupovali do interakcí. Ti popisují své mimolidské společníky jako sebe-vědomé, plánující, empatické, emocionální, komplexně komunikující a kreativní. Arluke a Sanders na základě těchto zjištění předkládají svou centrální tezi, že „*odlišnost mezi schopnostmi lidí a mimolidských zvířat – vnímané odlišnosti, které tak daleko vyloučily zvířata z vážné sociologické pozornosti – je spíše záležitostí stupně než druhu.*“ [Ibid.: 55]

Rozbor a revizi Meadova pojetí provedl i Myers. Vedle toho, že lidé dokážou porozumět významu chování mimolidských tvorů, je důležité i zjištění, že „*lidské já může být hluboce formováno vztahy s ostatními druhy.*“ [Myers 2003: 61] Sociologové by podle něj měli věnovat mezidruhové interakci pozornost i proto, že se z ní mohou mnohé dozvědět i o lidech samotných.

Podrobnou analýzu možnosti zahrnutí zvířat do konceptu sociálního interakcionismu přinesla Leslie Irvine, která zkoumala vztahy mezi lidmi a psy v útulku pro opuštěná zvířata. Stejně jako předchozí autoři upozorňuje, že zdůrazněním úlohy mluveného jazyka byla zanedbána důležitost jiných forem komunikace. „*Ačkoliv se zvířata nemůžeme zeptat (...), aby nám o sobě něco řekla, vnímáme řadu jiných signálů z jiných druhů chování, jako je např. struktura interakce.*“ [Irvine 2004: 123] Také zdůrazňuje, že se zvířata, stejně jako lidé, rodí se smyslem pro jádro individuality a vytvoření sociálního já (zahrnující složky „I“

a „Me“) a tyto schopnosti umožňují zvířatům účastnit se smysluplných interakcí a vztahů.

Kromě této konkrétní interakcionistické dimenze se můžeme podívat na širokou škálu případů, ve kterých se zvířata v lidské společnosti vyskytují.

Jakou roli zvířata ve společnosti hrají lze ukázat z analýzy jazyka, jelikož jazyk dané společnosti může dobře odrážet její kulturní předpoklady. Bryant si všímá, že jazyk naší společnosti je silně zaplněn zoologickými odkazy, což, jak říká, „*naznačuje větší vliv, zahrnutí a zaujatost zvířaty, než jsme ochotni rozpoznat nebo si připustit.*“ [Bryant 1979: 401] Různá slova, fráze nebo metafory zahrnující zvířata jsou v lidském jazyce tak hojně zastoupeny, že mohou (nebo by měly) pobídnout k sociologickému vysvětlení. Z mnoha příkladů, které autor vyjmenovává, vybírám pouze ty, které jsou obsažené jak v anglickém, tak v českém jazyce. U popisování fyzických charakteristik se můžeme setkat s označením: „*tlustý jako prase*“, „*hladový jako vlk*“ nebo „*hubený jako koza*“. Při označování lidského temperamentu a chování zase „*podlý jako had*“, „*vychytralý jako liška*“, „*tvrdohlavý jako mezek*“, „*noční sova*“, „*knihomol*“ nebo „*tichý jako myška*“. [Ibid.]

Zvláštní kapitolou, kterou Bryant nezmiňuje, je široká škála slov, která mají povahu urážky či ponížení, např. „*kráva*“, „*tele*“, „*vůl*“ nebo „*svině*“. Není, zdá se, náhodou, že se jedná o hospodářská zvířata, tedy taková, která jsou ve zřetelně nižším postavení. Patterson si všímá toho, že pojmenování zvířecími jmény bylo i historicky využíváno k ponížení protivníků. Ukazuje příklady, kdy nacisté označovali Židy krysami, Hutuové Tutsije hmyzem, Američané Japonce psy, Japonci Číňany prasaty a mnoho dalších. Tyto příklady doplňuje kontroverzním tvrzením: „*Domestikace zvířat nejen poskytla model a inspiraci pro zotročování lidí a tyranské vlády, ale položila i základy západního hierarchického myšlení a evropské a americké rasové teorie, které volaly po ovládnutí a vykořisťování*

„nižších ras“, zatímco je současně nazývaly zvířecími jmény, aby podpořily a ospravedlnily jejich podrobení.“ [Patterson 2003: 39]

Další dimenze „zoologického spojení“ v lidské kultuře zahrnuje širokou škálu oblastí, kde se zvířata také objevují. První hračky, se kterými se setkávají děti, mají velice často tvar různě barevných plastových zvířátek, které v krátké době následují „plyšáci“. Později děti do rukou dostanou knížky typu Pejsek a kočička, Dášenska, Krteček a časopis Čtyřlístek; nebo sledují televizní verze zvířecích příběhů jako např. Bob a Bobek, Příběhy včelích medvídků, Včelka Mája, Maxipes Fik, Měďové, Kocour Mikeš, Zvířátka pana Krbce, ze zahraničních můžeme uvést seriály Jen počkej, zajíci!, Tom a Jerry, Kačeri příběhy, Rychlá rota, Bugs Bunny nebo filmy Lassie se vrací, Hledá se Nemo, Doba ledová, Madagaskar a mnoho dalších.

Zvířata doprovází člověka i během trávení volného času. Návštěvy Zoo, koňské a psí dostihy, sledování přírodovědných dokumentů patří mezi ty nejoblíbenější. Symboly zvířat využívají sportovní týmy i politické strany. A zvířata se objevují i v dnešní náboženské symbolice. V Česku je to především vánoční kapr a velikonoční beránek, ve Spojených státech krocan na Den díkuvzdání, vánoční sobi nebo velikonoční zajíci.

Nejvýrazněji a nejkonkrétněji do lidských životů vstupují zvířata jako domácí mazlíčci. Tato zvířata mají v lidské společnosti výjimečné postavení a v pohledu mnoha lidí se stávají téměř rovnocennými členy rodiny (slaví jejich narozeniny, po jejich smrti provádí pohřební rituály atd.). S těmito zvířaty lidé běžně komunikují, tráví s nimi svůj volný čas a dochází k vzájemné emocionální výměně. Jak uvádí Serpell, domácí mazlíčci *„přinášejí do lidského sociálního života novou a jedinečnou dimenzi tím, že pomáhají své majitele ochránit od možného znečistlivění a oslabují důsledky samoty a sociální izolace.“* [Serpell 1996: 143] Některé studie navíc odhalují, že se přítomnost zvířete může pozitivně podepsat i na zdraví jeho majitelů v podobě nižší hladiny cholesterolu a výskytu infarktu

[Serpell 1991]. U starších lidí se prokázalo, že přítomnost zvířete v domácnosti snižuje riziko vzniku deprese [Garrity et al. 1989], u dětí postižených cukrovkou zase přítomnost zvířat zlepšuje schopnost komunikovat a začlenit se mezi své vrstevníky [Esteves and Stokes 2008]. Zvířata jsou také díky svému pozitivnímu vlivu na psychiku člověka stále více používána při terapii. Mezi neoblíbenější patří canisterapie (využívající psy), která napomáhá zlepšení kvality života u nemocných, fyzicky i duševně postižených a starých lidí. Tato terapie u klientů podněcuje verbální i neverbální komunikaci, rozvíjí orientaci v prostoru a čase, pomáhá při nácviku koncentrace a paměti, rozvíjí sociální citění a přispívá k duševní rovnováze a motivaci.²

U dětí mohou zvířata do jisté míry hrát i roli sourozence či kamaráda. Děti se zvířaty interagují, zlepšují své komunikační schopnosti, zvyšují své sebevědomí vstupovat do kontaktu s druhými a zvířata jsou pro ně objektem silné emocionální vazby. „*Ačkoliv se obecně věří, že pes nebo jiný domácí mazlíček má jistý vliv na dětskou socializaci, sociologové nejsou, jak se zdá, připraveni na prozkoumání takové možnosti.*“ [Bryant 1979: 411] Nutno však dodat, že třicet let poté, co Bryant publikoval svůj článek, se situace výrazně změnila a v zahraničí se již toto téma úspěšně etablovalo (viz. níže).

Zvířata však v lidské společnosti hrají také roli obětí individuálního zneužívání. Oblastí, kterým je možné věnovat sociologickou pozornost, jsou tedy zločiny a delikvence spojené s týráním zvířat. Mnoho výzkumů odhalilo, že existuje jistá souvislost mezi týráním zvířat a násilím páchaným na člověku. Sociologové Ascione a Flynn, kteří zkoumali oběti domácího násilí, odhalili skutečnost, že tam, kde je týrané dítě či žena, je s velkou pravděpodobností týráno i zvíře (ať už kvůli agresivní povaze pachatele, který si vybíjí svůj vztek na všem živém, tak jako prostředek vyhrožování a psychického týrání lidských obětí). Větší pozornost věnována odhalení týrání zvířete by podle nich mohla pomoci odhalit

² <http://www.canisterapie.cz/>

problematické domácnosti. Flynn upozorňuje i na skutečnost, že zkušenost s týráním zvířat může u dětí způsobit dlouhodobé negativní následky [Ascione 1998, Flynn 2000]. Dalším aspektem je skutečnost, že týrání zvířat může být pouhým mezistupněm, než pachatel začne svou agresivitu cílit na lidské oběti. Kellert a Felthous provedli výzkum srovnávající agresivní, neagresivní vězně a kontrolní skupinu, přičemž odhalili, že signifikantně vyšší byl výskyt týrání zvířat u skupiny agresivních vězňů. [Kellert and Felthous, 1985]. Wright a Hensley analyzovali případové studie sériových vrahů a zjistili, že všichni tito pachatelé si své kruté praktiky nejprve vyzkoušeli na zvířatech. Během těchto činů vůči zvířatům postupně znecitlivěli vůči bolesti druhého, našli v týrání a zabíjení zvířat zalíbení, a když dospěli, pokračovali v krutém jednání vůči lidem, přičemž používali praktiky, které se již předtím naučili na zvířatech. [Wright and Hensley 2003] Důvodem k zaměření pozornosti na tyto činy však samozřejmě může být samotný fakt, že se jedná o způsobování utrpení cítícím bytostem a to bez ohledu na to, zda může mít spojitost s mezilidským násilím.

Vedle individuálního můžeme postavit zneužívání institucionální, tedy takové, které je společností schvalované. Vypustíme-li okrajové nebo regionálně omezené formy jako jsou psi a býčí zápasy, rodeo, kruté praktiky lovu, kožešinné farmy nebo kruté způsoby drezúry zvířat v cirkusech, do oblastí, kterou většinová společnost toleruje a financuje, patří především intenzivní zemědělství (tzv. velkochovy) a kosmetický, vojenský a vědecký výzkum. Tyto praktiky mají nejruznější utilitaristicky zaměřená ospravedlnění. V intenzivním zemědělství je o to, že je finančně náročnější poskytnout zvířatům větší prostor, používat analgetika při jejich kastraci, zabíjet je jiným způsobem než na „fordovském“ pásu a obecně zabezpečit jejich životní pohodu, tzv. „welfare“ (nicméně je nutné dodat, že roste spotřeba tzv. „biopotravin“, které dodržují přísná pravidla týkající se životní pohody zvířat [UZPI 2009]). Kosmetický a vojenský výzkum používající zvířata nedisponuje tak silným ospravedlněním, proto se objevují legislativní snahy o jeho

úplný zákaz. Mimořádně silnou legitimizací však disponuje vědecký a lékařský výzkum, kterému je věnována tato práce. Ačkoliv jsou tyto praktiky obecně schvalované, motivují ke vzniku protestních hnutí, které se jim s menší či větší razancí snaží zabránit. Pokud tato hnutí z institucí, které praktikují kruté způsoby zacházení se zvířaty, vynesou různé kompromitující fotografie a videozáznamy, často to vyvolá odpor i u širší části veřejnosti a vyvolá veřejnou debatu o legitimitě takového zacházení. Bryant v této souvislosti volá po sociologické analýze „ideologických konfliktů“, které ve společnosti vznikají vlivem nárůstu nových hodnot, které se liší od těch starších. Poznává, že tyto hodnotové systémy vykrytalizovaly do koordinovaných sociálních hnutí, která vytváří nátlak po změně chápání pojmu zvíře „*jako citícího, vnímajícího tvora, který je obdařen nezcizitelnými základními právy nezakoušet bolest a utrpení vyvolané lidskou tyraní a vykořisťováním.*“ [Bryant 1979: 406] Dodává, že rozpor takových hodnotových systémů neexistuje bez významných sociálních a ekonomických důsledků.

1.3 Definice Animal Studies³

Animal Studies (též Human-Animal Studies nebo Antrozoologie) je relativně nový, ale rychle se rozvíjející interdisciplinární obor, který zkoumá mnohorozměrný komplex vztahů mezi lidmi a ostatními zvířaty ze společensko-vědní perspektivy. Zahrnuje práce z oblasti sociologie, psychologie, antropologie, politologie, historie, filosofie a dalších humanitních oborů, přičemž využívá poznatky i z přírodovědných oborů (především z etologie).

1.4 Institucionalizace oboru

Na konci 20. století se lidsko-zvířecí vztah stal v sociologii stále oblíbenějším ohniskem zájmu, což dokládá i náhlý nárůst sociologických institucí

³ Tuto definici jsem vytvořila syntézou informací z webových stránek níže vyjmenovaných institucí (především Section on Animals and Society in ASA a The Animals and Society Institute)

věnujících se tomuto tématu, který pokračuje i v 21. století. Již na začátku 90. let byla ve Spojených státech založena organizace Psychologist for the Ethical Treatment of Animals (dnes Society & Animals Forum, Inc.)⁴, která v roce 1993 začala vydávat interdisciplinární společenskovední časopis Society & Animals Journal, který vychází dodnes. Články v něm publikují především sociologové, antropologové, psychologové, historici, kriminologové a další odborníci z oblasti sociálních věd. Tematicky zahrnuje širokou škálu oblastí, ve kterých zvířata figurují v lidské společnosti (historický vývoj lidsko-zvířecích vztahů, analýza sociálních hnutí za práva zvířat, osobní vztahy lidí se zvířaty, výzkumy veřejného mínění týkající se zacházení se zvířaty, trestné činy páchané na zvířatech a mnoho dalších).

V roce 1991 zahájila svou činnost organizace The International Society for Anthrozoology (ISAZ)⁵, která si dala za cíl podporovat vědecký a akademický výzkum lidsko-zvířecích interakcí. Oficiálním časopisem této organizace se stal Anthrozoös, který však vycházel již čtyři roky před založením ISAZ (první číslo vyšlo roku 1987). Z hlediska oborového je také interdisciplinární (zahrnuje i obory vně společenských věd – etologii, medicínu, veterinární medicínu), ale tematicky je užší než Society & Animals Journal, neboť se zaměřuje pouze na mikrosociální úroveň mezidruhové interakce.

V roce 2002 byla v rámci American Sociological Association⁶ založena sekce Animals and Society⁷, což bylo pro sociology působící v této oblasti velice významným krokem k akceptaci jejich zájmů. Jak říká Jerolmack, uznání této sekce „*dokládá, že si tento objevující se obor upevňuje pozici na akademické půdě.*“ [Jerolmack 2005: 651] Obdobně se v roce 2006 v rámci British Sociological Association⁸ zformovala Animal/Human Studies Group⁹.

⁴ <http://psyeta.org>

⁵ <http://www.isaz.net>

⁶ <http://www.asanet.org>

⁷ <http://www2.asanet.org/sectionanimals>

⁸ <http://www.britisoc.co.uk>

⁹ <http://www.ahsg.co.uk>

Organizace Institute for Critical Animal Studies¹⁰, vznikla v roce 2001 a od ostatních se liší tím, že postavení zvířat ve společnosti reflektuje výhradně optikou kritické teorie (původně nesla název Center on Animal Liberation Affairs). Jejím deklarovaným cílem je identifikovat zneužívání zvířat ve společnosti a iniciovat akademickou a společenskou změnu směrem k jeho ukončení. Od roku 2003 publikuje časopis Journal for Critical Animal Studies, ve kterém je kritizováno jak zneužívání zvířat, tak „mainstremová zvířecí studia“, která podle nich obhajují status quo a vyhýbají se kontroverzním tématům.

V roce 2005 byl založen The Animals and Society Institute¹¹, který vznikl sloučením Institute for Animals and Society a již zmiňovaného Society & Animals Forum. Tato nezisková výzkumná organizace si klade za cíl zlepšit status zvířat ve veřejné sféře a podpořit studium lidsko-zvířecích vztahů.

Jak rostl zájem o tento obor, začaly se objevovat i výzkumná a studijní centra na univerzitách zejména, ale ne výlučně, v anglicky hovořících zemích. V USA to je např. Animal Studies at Michigan State University¹², v Austrálii The Animals and Society (Australia) Study Group¹³, na Novém Zélandu New Zealand Centre for Human-Animal Studies¹⁴, ve Velké Británii The British Animal Studies Network¹⁵, ve Finsku Human-animal studies research network of Finland¹⁶, ve Švédsku The HumAnimal group¹⁷ a další přibývají. Velkou rychlostí roste i počet nabízených kurzů, postgraduálních specializací, pořádaných konferencí a publikací v tomto oboru.

To, že se Animal Studies v sociologii a jiných společenských vědách stává uznaným oborem, dokládá i množství článků v časopisech, které na tento obor nejsou přímo zaměřeny. Některé časopisy tomuto tématu věnovaly dokonce celé

¹⁰ <http://www.criticalanimalstudies.org>

¹¹ <http://www.animalsandsociety.org>

¹² <http://www.animalstudies.msu.edu>

¹³ <http://www.animalsociety.arts.uwa.edu.au>

¹⁴ <http://www.nzchas.canterbury.ac.nz>

¹⁵ <http://www.middlesex.ac.uk/arts/research/basn.asp>

¹⁶ <http://www.valt.helsinki.fi/blogs/elaintutkimus/post-27.htm>

¹⁷ <http://www.genna.gender.uu.se/Animals>

speciální vydání. V roce 1993 vyšlo speciální číslo Journal of Social Issues s titulem The Role of Animals in Human Society [1993: vol. 49 n.1], obdobně v roce 1994 vyšel časopis Qualitative Sociology s názvem Animals in Social Relations [1994: vol. 17 n. 2], v roce 1995 Social Research představil vydání pojmenované In the Company of Animals [1995: vol. 62 n. 3] a vydání Qualitative Sociology Review neslo v roce 2007 název Animals and People [2007: vol. 3 n. 1].

Jak je zřejmé, v západní sociologii se tento obor již úspěšně etabloval a bylo by podle mého názoru dobré, kdyby tento trend následovala i česká sociologie. Jak již bylo zmíněno, obor Animal Studies má potenciál obohatit společenské vědy o dlouho ignorovanou dimenzi, o nové metody a teorie. Sociologové mohou zkoumat mnohotvárnou, ambivalentní a proměnlivou povahu vzájemných lidsko-zvířecích vztahů a další souvislosti, které se k těmto vztahům váží. Dalším a možná ještě důležitějším úkolem tohoto nového oboru je *„narušení maskulinního, pozitivistického, strukturalistického, redukcionistického pohledu na přírodní svět a na místo člověka v něm.“* [Arluke and Sanders 1996: 56] Podobně jako obor Gender Studies kriticky reflektuje stereotypní představy o postavení muže a ženy ve společnosti a snaží se překonat „androcentrický“ přístup, obor Animal Studies může přispět k reflexi a kritice dosavadního výhradně „antropocentrického“ pohledu.

2. Teorie morálního statusu

Než přikročím k popisu reálné situace statusu zvířat v laboratorních podmínkách, představím vybrané teorie, které se pokouší stanovit obecná kritéria pro připsání morálního statusu.

2.1 Definice morálního statusu

Mít morální status znamená být entitou, vůči které mají morální aktéři etické závazky. Jestliže má entita morální status, pak bychom s ní neměli zacházet podle toho, jak uznáme za vhodné, ale máme morální povinnost vzít v úvahu také její potřeby a zájmy. Máme povinnost takto jednat ne pouze proto, že ochrana těchto zájmů by pro nás nebo jiné osoby byla výhodná, ale protože tyto zájmy mají morální váhu a jsou na našich vlastních cílech nezávislé. Otázkou jsou kritéria, podle kterých připisujeme morální status entitám různých druhů. Základní filozofickou otázkou je tedy to, co určuje připsání morálního statusu a jaké jsou podmínky k jeho získání.

2.2 Karteziánský dualismus

Na samém začátku je vhodné představit Descartovo pojetí, které zvířatům nepřipisuje žádný morální status a které je považované za základní teoretický obrat ve vztahu člověka k mimolidskému světu. Jak poznamenává Komárek „*Tato koncepce pochopitelně otevřela dveře dokořán vivisekčním experimentům často prováděným veřejně a pro zábavu.*“ [Komárek 2003: 93]

Podle metafyziky René Descarta (1596-1650) jsou v univerzu kromě stvořitele dvě základní substance: duch (*res cogitans*) a hmota (*res extensa*). Vlastností duchovní substance (mysli) je myšlení, chtění, přání a je vlastní pouze člověku. Člověk je na rozdíl od všech ostatních věcí obdařen nesmrtelnou duší. Zvířata tedy spadají pod substanci hmoty, jejíž hlavní vlastností je fyzická

rozprostraněnost. „*Například tvar můžeme chápat pouze u rozlehlé věci, jakož i pohyb pouze v rozlehlém prostoru. A představivost, smyslové vnímání či vůli pouze ve věci myslící.*“ [Descartes 1998: 55] Zvířata v jeho pojetí postrádají vědomí i cit, což odvozuje od schopnosti racionálního myšlení a schopnosti smysluplné řeči. Tvrdí, že i nejomezenější z lidí jsou schopni mluvit a hluchoněmí vytvářet znaky, ale mimolidští tvorové nic takového neumí. „*A to nejen dokazuje, že zvířata mají méně rozumu než lidé, nýbrž že ho nemají vůbec. Je neuvěřitelné, že by se opice nebo papoušek, nejdokonalejší svého druhu, nevyrovnal v této věci dítěti nejomezenějšímu nebo aspoň dítěti s mdlým rozumem, kdyby jejich duše nebyly docela jiné povahy než naše.*“ [Descartes 1992: 42]

2.3 Teorie morálního a racionálního jednání

Immanuel Kant (1724-1804) obdobně tvrdí, že morální povinnosti existují pouze vůči osobám, které definuje jako racionální a morální aktéry, kteří jsou schopni řídit se podle univerzálních morálních imperativů. Zvířata, která za racionální aktéry nepovažuje, v jeho pojetí nemají žádný přímý morální status. Přímý morální status znamená, že se k druhé osobě vztahujeme jako k cíli a nikdy ne pouze jako k prostředku dosažení cíle. Tento přímý morální status Kant přisuzuje pouze racionálním lidem a zvířata spolu s neživými věcmi mají pouze nepřímý morální status. Podpálení domu stejně jako týrání zvířete je špatné, protože se tím člověk provinuje vůči principu humanity – destruktivní a kruté jednání je nemorální. Tyto mimolidské entity Kant považuje za „relativní cíle“ (cíle, jejichž hodnota závisí na našich tužbách) odlišné od „objektivních cílů“ (cíle sami pro sebe). „*Zvířata nemají vědomí a jsou pouhými prostředky cíle. A cílem je člověk.*“ [Kant 1930: 239] Jakým způsobem se člověk násilím vůči zvířatům může provinit vůči humanitě, ukazuje na příkladu krutosti bez účelu. „*Když člověk zastřelí svého psa, protože již není schopen sloužit, tak tím neselhal ve své odpovědnosti vůči psovi, protože pes není schopen úsudku, ale jeho jednání je*

nehumanní a ničí v sobě humanitu, jež je povinen prokazovat vůči lidstvu.“ [Kant 1930: 240] Toto jednání je kruté, neboť je bezdůvodné, ale institucionální využívání zvířat, kterému je věnována tato diplomová práce, je podle něj v pořádku. „*Vivisekcionisté, kteří pro své experimenty využívají živá zvířata, jistě jednají krutě, nicméně jejich cíl je chvályhodný a mohou ospravedlnit své kruté jednání, jelikož se zvířaty musí být zacházeno jako s lidskými nástroji; ale jakákoliv krutost z důvodu sportu ospravedlněná být nemůže.*“ [Ibid.: 241]

Síla této teorie spočívá v tom, že uznává morální status všech lidí bez ohledu na etnickou příslušnost a další diskriminační kritéria. Nicméně vyžadováním racionálního jednání může ze svého etického okruhu vyloučit kromě zvířat také děti a mentálně postižené lidi (násilí vůči nim je prohřeškem humanitě, ale nemají svůj vlastní morální status).

2.4 Teorie genetické humanity

Další teorií, která vylučuje zvířata z morální komunity, je založena na přiřazení morálního statusu jedincům, kteří geneticky náleží ke druhu *Homo sapiens sapiens*. Toto je pohled, který zastává římsko-katolická církev, lidé bojující proti umělým potratům a obecně jej využívají lidé prosazující koncept univerzality lidských práv. Ze současných představitelů tohoto směru můžeme jmenovat např. Johna Noonana (*1926), jehož publikace jsou zaměřené především na kritiku interupce z křesťanské perspektivy [Noonan 1970]. Sílou této teorie je, že garantuje plný morální status dětem i mentálně postiženým, ale vylučuje z morálního zřetele všechny bytosti, které nenáleží k lidskému druhu, a to bez ohledu na jejich mentální schopnosti. Ačkoliv vehementně bojuje proti umělému přerušení těhotenství i v raném stádiu, utrpení zvířat, jejichž vnímání a kognitivní schopnosti lze porovnat s dětmi předškolního věku [Savage-Rumbaugh et al. 1998], nebere vůbec v úvahu.

2.5 Teorie utilitarismu a senzitivity

Výše zmíněný paradox a druhovou nadřazenost překonávají někteří představitelé utilitarismu. Obecně utilitaristé tvrdí, že bychom se vždy měli snažit jednat tak, aby se maximalizoval užitek neboli štěstí, které je definováno jako potěšení a absence bolesti či utrpení. Ve svém pojednání o filosofii utilitarismu (poprvé vydané v roce 1879) uvádí John Stuart Mill, že „*přesvědčení, které přijímá jako základ mravnosti užitečnost nebo princip největšího štěstí platí, že jednání je dobré podle toho, jak směřuje k poskytnutí štěstí, a špatné podle toho, jak směřuje k jeho potlačení.*“ [Mill 2004: 9]

Prvním výrazným autorem utilitarismu, který zahrnul do morální komunity také zvířata a výrazným způsobem ovlivnil současné teoretiky zvířecích práv, byl Jeremy Bentham (1748 - 1832). Ten zastával názor, že pokud jednou připustíme, že také jiní vnímaví tvorové mohou zakoušet bolest a radost, musíme je také zahrnout do našeho morálního uvažování. Do poznámek pod čarou ve své knize poprvé vydané roku 1789 (v souvislosti s nedávným osvobozením francouzských otroků) napsal: „*Francouzi již zjistili, že černá barva kůže není důvodem, proč by měla být lidská bytost zanechána napospas rozmarům mučitele. Možná, že jednou přijde den, kdy uznáme, že počet nohou, ochlupenost kůže nebo zakončení křížové kosti nejsou dostatečným důvodem k tomu, abychom nechali cítící bytost na pospas stejnému osudu. Co jiného by mohlo vykreslit tuto nepřekonatelnou čáru? (...) Otázkou není, Mohou myslet? ani Mohou mluvit?, ale Jsou schopna trpět?*“ [Bentham 1996: 283]

Na Benthama navázal hojně citovaný australský filosof Peter Singer (*1946). Ten napsal slavnou knihu *Osvobození zvířat* (poprvé vydaná roku 1975), která bývá považována za bibli hnutí za práva zvířat. Singer podobně jako Bentham tvrdí, že schopnost trpět je dostačující podmínkou pro to, abychom mohli říci, že má bytost zájmy. Morální status mají tedy pouze cítící tvorové, jejichž elementárním zájmem je vyhnout se utrpení. „*Bylo by nesmyslné říkat, zda je či není v zájmu*

kamene, aby ho školák odkopl z cesty. Kámen nemá své zájmy, protože nemůže trpět. (...) Myš, například, má svůj zájem – nebýt odkopnuta z cesty, protože bude trpět, jestliže se tak stane.“ [Singer 2001: 23] Podrobněji pojetí utilitarismu popisuje ve své méně známé knize *Practical Ethics*. V ní uvádí, že všechna morální tvrzení jsou odvozena od principu rovnocenného uznání zájmů: „*Základem principu rovnocenného uznání zájmů je to, že ve svém morálním uvažování bereme na stejnou váhu zájmy všech, kteří jsou ovlivněni naším jednáním.*“ [Singer 1993: 21]

Singer tvrdí, že když už jednou rozumíme filosofickému základu principu, že jsou si všechny lidské bytosti rovny, porozumíme i tomu, že princip rovnocenného zacházení musíme použít u všech cítících bytostí. Poukazuje na to, že tvrzení o rovnosti lidských bytostí nepředpokládá, že by si lidé byli rovni v inteligenci, morálních vlastnostech, fyzické síle nebo jiných faktech. „*Princip rovnosti lidských bytostí není popisem aktuální rovnosti mezi lidmi, je spíše receptem, jak bychom měli s lidskými bytostmi jednat.*“ [Singer 2001: 20] Skutečnost, že jsou ostatní zvířata méně inteligentní, nebo že nerozumí lidské řeči, tedy podle Singera neznamena, že by měly být jejich zájmy ignorovány.

Morální rovnocennost všech cítících bytostí vychází z obecného principu, že etické soudy musí být prováděny z univerzálního úhlu pohledu. Podobně jako zájem jedince nemůže mít vyšší váhu než zájem jiných individuí, nemůže být vyšší ani zájem členů rasové, etnické, náboženské nebo genderové skupiny nad členy jiných skupin. Ty, kteří ignorují zájmy jiné, než své rasy jsou rasisté, pokud ignorují zájmy druhého pohlaví, jsou sexisté a ty, kteří ignorují zájmy cítících mimolidských bytostí, nazývá Singer speciesisty.

Termín *speciesismus* (= druhová nadřazenost) vymyslel a poprvé použil v roce 1970 Richard Ryder, který mu přišel na mysl právě ve spojitosti s rasismem a sexismem, tedy předsudky založenými na morálně irelevantních fyzických

diferencí. Bolest, kterou zvířata také zakouší, je podle něj „*jediným přesvědčivým základem pro přisuzování práv nebo zájmů ostatních*“ [Ryder 2005: online]

Přijetí principu rovnocenného uznání však podle Singera neznamena rovnocenné zacházení, jelikož zvířata různých druhů často mají různé potřeby a zájmy. Volební právo by např. zvířatům ostatních druhů bylo k ničemu, ale z potěšení a ušetření od bolesti užitek mají. Rozdílná je mezi jednotlivými druhy i intenzita prožívání štěstí a bolesti. Princip rovnocenného zacházení znamená především to, že morální hodnota zakoušení bolesti nezávisí na příslušnosti k živočišnému druhu. „*Míra bolesti záleží na její intenzitě i trvání, bolesti stejné intenzity a trvání jsou však stejně zlé, ať už je pociťují lidé nebo zvířata.*“ [Singer 2001: 32]

Odmítnutí druhové nadřazenosti neznamena ani to, že mají všechny životy stejnou cenu. „*Není despotické myslet si, že život tvora schopného uvědomovat si sebe sama, abstraktně myslet, plánovat si svou budoucnost nebo komunikovat atd. je cennější než život tvora, který toho schopen není.*“ [Ibid.: 35] Pokud bychom se museli rozhodnout mezi záchranou života šimpanze a myši, tato volba by byla analogická k nucené volbě mezi zdravým a těžce postiženým dítětem. Důležité však podle Singera je nevést hranici práva na život paralelně s hranicí vlastního druhu.

Nyní je na řadě otázka, jak je tato etická teorie aplikovatelná v praxi. Vzhledem ke zvolenému tématu této práce se zaměřím především na Singerovu reflexi zvířecích experimentů. Ve shodě s předchozím odstavcem není Singer pro absolutní zákaz všech pokusů na zvířatech. Podle něj totiž může nastat situace, kdy jeden experiment na zvířeti zachrání tisíce dalších životů. Zároveň však rychle dodává, že takových experimentů je pouze malý zlomek a upozorňuje na realitu, kdy ve většině případů dochází ke způsobování bolesti zvířatům zcela zbytečně. Toto tvrzení demonstruje předložením textů závěrečných zpráv z výzkumů např. „*teplo z mikrovln způsobuje poškození nerozlišitelné od horečky*“, „*nálezy jsou ve*

shodě se záznamy z literatury o lidech“ nebo „zjištění o uměle zvýšené horečce u kořat potvrzují nálezy klinické a z EEG u lidí a předchozí klinické nálezy u kořat.“ [Ibid.: 75] Pokud by vědci nebyli druhově nadřazení, prováděli by pouze skutečně nezbytné a nenahraditelné experimenty, soudí Singer.

Ačkoliv silou této teorie je to, že zahrnuje všechny cítící bytosti, problémem zůstává, že senzitivita je v tomto případě nejen dostačující, ale i nezbytnou podmínkou pro připsání morálního statusu. Z tohoto úhlu pohledu kritizují utilitarismus environmentalisté, kteří poukazují na to, že rostliny a necítící zvířata jsou také živé organismy patřící do biosféry a jisté morální závazky by vůči nim měly být také uplatňovány. *„Peter Singer, vnímavý obhájce povinností vůči cítícímu životu, se zastavuje někde mezi krevetou a ústřicí a všechna nižší zvířata, hmyz a rostliny nachází za hranicí morálního zájmu.“* [Rolston 1989: 94] Kritici z řad environmentalistů poukazují na to, že i necítící entity (např. stromy) mají důležitou úlohu v ekosystému a měly by tedy mít určitý morální status. Tuto námitku překonává další jmenovaná teorie.

2.6 Teorie úcty k životu

Albert Schweitzer (1875-1965) hledal základní morální princip, který by mohl vyjádřit univerzální empatii vůči všem živým bytostem. Našel jej v teorii úcty k životu a ve své knize (vydané roku 1923) tento princip popsal takto: *„Já jsem život, který chce žít, uprostřed života, který chce žít (...) Etika spočívá tedy v mém zakoušeném nutkání prokázat všem vůlím k životu stejnou úctu, jakou chovám k té své. Zde je dán základní princip morálky, který je nezbytné uvážít. Je dobré zachovávat a podporovat život; je špatné život ničit nebo jej omezovat.“* [Schweitzer 1987: 309] V tomto pojetí je tedy vlastnost živého organismu dostatečnou i nezbytnou podmínkou pro připsání plného morálního statusu. Navíc nejen že mají všechny organismy morální status, ale všichni mají úplně stejný morální status.

Teorie úcty k životu obsahuje rozšíření morálního zájmu na všechny živé entity. To tedy znamená rozpoznání závazku neublížovat ani těm nejnižším organismům. Člověk, který si váží života, by podle Schweitzera neměl ani „*trhat listy ze stromu nebo květiny a dávat si pozor, aby nerozmačkal žádný hmyz. Když v létě pracuje za svitu lampy, preferuje nechat okna zavřená a dýchat raději zatuchlý vzduch než aby pozoroval, jak jeden hmyz za druhým padá na jeho stůl s poškozenými křídly.*“ [Schweitzer 1987: 247]

Současně však vyjádřil obavu, že je z pragmatického hlediska nemožné zamezit vědomému ubližování živým tvorům. „*Za účelem zachování mé vlastní existence se musím bránit proti existenci, která jí ubližuje. Stávám se lovcem myší, které obývají můj dům, vrahem hmyzu, který si v něm chce vytvořit hnízdo, masovým vrahem bakterií, které mohou ohrozit můj život. Získávám jídlo ničením rostlin a zvířat.*“ [Ibid.: 255] Ačkoliv tedy připisuje rovný morální status všem živým bytostem, tak z toho nevyvodil, že bychom měli zanechat činností, které popisuje. Jelikož se někdy musíme dopustit ubližování živým bytostem, každý z nás je nucen „*vybrat si pro sebe v každém jednotlivém případě, nakolik může zůstat etickým a nakolik se musí podrobit nutnosti destrukce a zraňování života a vzít na sebe vinu.*“ [Ibid.]

Problémem této teorie je tedy v tom, že ačkoliv je v základě univerzální, neposkytuje konkrétní návody a hranice toho, co je a není přijatelné. Nicméně její silou zůstává, že brání před konstruováním kategorie „bezcného“ života, který může být zničen pro zábavu člověka nebo zcela bez důvodu.

2.7 Teorie subjektu života

Americký filosof Tom Regan (*1938) používá k vysvětlení kritéria pro připsání morálního statusu podobné logiky jako výše zmiňovaný Immanuel Kant, avšak na rozdíl od něj se nedomnívá, že by respekt měl být věnován pouze racionálním bytostem. Klíčovým pojmem a základním kritériem je pro Regana

„subjekt života“ (subject-of-a-life), kterým mohou být jak lidé, tak zvířata. Subjekty života jsou stvoření, která mají kromě schopnosti vědomé zkušenosti také jisté mentální a behaviorální schopnosti. „*Jedinci jsou subjekty života, pokud jsou schopni vnímat a pamatovat si; pokud mají touhy, víry a preference; pokud jsou schopni jednat záměrně za účelem naplnění tužeb a cílů; pokud jsou vnímaví a mají emocionální život; pokud mají trvalou psychofyzickou identitu a pokud mají individuálně zakoušenou životní pohodu, která je nezávislá na jejich užitečnosti a zájmech ostatních.*“ [Regan 2004: 264]

Podle Regana je subjektivita (subjecthood) dostatečnou, ale také nezbytnou podmínkou pro připsání morálního statusu. Tuto vlastnost nachází u všech psychicky normálních savců starších jednoho roku. Zároveň však dodává, že subjekty života mohou být i ne-savci a některá zvířata (včetně lidí), kteří jsou subjekty i před dovršením jednoho roku věku. Těmto entitám přisuzuje vnitřní hodnotu, z čehož také vyplývá způsob, kterým by se s nimi mělo jednat – respektovat tuto hodnotu. Tato hodnota je naprosto nezávislá na instrumentální hodnotě, kterou jedinec může mít pro druhé. Pokud se subjektům ubližuje za účelem prospěchu druhého, signalizuje to podle Regana čin nespravedlnosti, neboť tím selhává respekt k jejich vnitřní hodnotě. „*Vypůjčím si část Kantovy fráze, s jedinci, kteří mají vnitřní hodnotu, nesmí být nikdy zacházeno pouze jako s prostředky k zajištění nejlepších úhrnných důsledků.*“ [Regan 2004: 249]

Od utilitaristické teorie se toto pojetí liší v tom, že nedovoluje ubližovat subjektům života ani ve jménu prospěchu jiných jedinců, neboť by tím byl porušen respekt k jejich vnitřní hodnotě, kterou jsou si všichni tito tvorové rovni. V praxi to tedy znamená, že zvíře s takovými vlastnostmi nemůže být použito pro výzkum ani v případě, že by byl prospěšný lidskému zdraví. Tato důslednost je aktivisty za práva zvířat viděna jako síla této teorie, environmentalisté jí však považují za její slabost. Pokud se například v nějaké oblasti přemnoží některý druh, podle Regana je nemorální snižovat jeho stavy. Ponecháním této situace však může vést

k porušení daného ekosystému, který však v jeho pojetí morální status nemá. Regan tedy navzdory environmentalistům odmítá koncept preference ohrožených druhů, neboť jeho pojetí je „o morálních právech individuí. Druhy nejsou individua a tento pohled nerozeznává žádná morální práva druhů, včetně jejich přežití.“ [Ibid.: 359] Ochraňování jednoho vymírajícího druhu před jiným přirovnává k rasismu, při kterém se často argumentuje vymíráním a malým počtem příslušníků bílé pleti.

2.8 Shrnutí

Jak můžeme vidět, vyjmenované teorie mají své silné i slabé stránky a je velice těžké dojít ke všeobecnému konsensu. Osobně jsou mi nejbližší tři posledně jmenované teorie a myslím, že jejich rozumnou kombinací by mohla být vytvořena etická teorie, která by zohlednila jak zájmy lidí, tak zvířat i ekosystému. V každém případě je dle mého názoru správné otvírat nové otázky nad postavením člověka ve světě a jeho morálních závazcích vůči zbytku pozemské komunity.

3. Socializace vědců

Při pohledu na některé invazivní metody experimentování s živými zvířaty pociťují někteří „nezasvěcení“ diváci silné pocity nelibosti či znechucení. Spíše než systém, který umožňuje takové typy pokusů, však obviňují experimentátory z neuvěřitelné brutality nebo sadistických sklonnů. Ve skutečnosti však tito vědci bývají zcela normálně fungující osobnosti bez psychických odchylek a mnozí z nich dokonce vytváří silná pouta se svými domácími mazlíčky, a jak uvedu v pozdější části práce, někdy dokonce i se zvířaty, na kterých pokusy provádí.

Nasadě je tedy položit otázku, kterou s kritickým tónem formuloval filosof a aktivista Peter Singer: „*Jak to, že lidé, kteří nejsou sadisty, tráví své dny tím, že u opic vyvolávají celoživotní deprese, psy zabíjejí horkem nebo u koček vytvářejí závislost na droze? Jak si potom mohou jen tak sundat své bílé pláště, umýt si ruce a jít domů na večeři?*“ [Singer 2001: 81]

Singer poskytuje několik základních vysvětlení: 1) Druhová nadřazenost – tolerujeme krutost páchanou na příslušnících jiného druhu. Ta dovoluje degradovat zvířata na pouhé nástroje sloužící vyššímu lidskému zájmu. „*V žádostech o granty u vlastních grantových agentur se zvířata skutečně uvádějí pod položkou „potřeby“, spolu se zkumavkami nebo nahrávacím zařízením.*“ [Ibid.] 2) Vysoký status vědy – lidé chovají obrovskou úctu vůči vědcům a vědě jako takové. 3) Indoktrinace studentů – postupné přivykání ignorace etických otázek na stále obtížnějších úkolech (od pitvání žáby na základní škole až k experimentům na živých zvířatech na vysoké škole) a velký tlak ke konformitě. 4) Podmíněná etická slepota – tou Singer označuje finanční i profesní odměňování již indoktrinovaných vědců za provádění pokusů, které v nich posiluje pozitivní postoje vůči experimentování. 5) Konservatismus institucí – „*Jakmile se experimentování na zvířatech stane v některém oboru uznávaným způsobem výzkumu, začne se sám*

posilovat a je velice těžké se ho zbavit (...) Nové metody, které nevyužívají zvířata, budou méně známé a pravděpodobně nebudou tolik podporovány.“ [Ibid.: 84]

Jak napovídá název kapitoly, nejprve se zaměřím na otázku samotných jedinců v systému vědy, jakým způsobem se stávají plnohodnotnými členy výzkumné vědecké komunity, kteří dokážou utlumit etické otázky plynoucí z používání živých zvířat v invazivních pokusech. Otázkou tedy je, jakým způsobem a kdy probíhá socializace (Singerovými slovy indoktrinace) studentů - budoucích vědců.

Základní dovedností, kterou si studenti musí osvojit, je pohlížení na zvířata nikoliv jako domácí mazlíčky (což bývá jejich první přímá zkušenost se zvířaty), ale jako na data a materiál [Arluke 1988, Lynch 1988], na objekty, které nemohou trpět [Phillips 1993] a které jsou zbaveny své individuality [Phillips, 1994].

Vědečtí pracovníci používající živá zvířata jsou k této činnosti připravováni dlouhá léta před tím, než poprvé vstoupí do praxe. Běžně byl za tento moment považován vstup na specializovanou vysokou školu, kde se studenti poprvé setkávají s vivisekcí. Nemělo by se však zapomínat na zcela první institucionálně schválené využití zvířat jako experimentálních objektů, totiž na pitvu zvířat na základní škole.¹⁸ Ačkoliv praxe provádění pitev je rozšířená i v České republice, zatím u nás nebyla provedena studie, která by tento fenomén zkoumala ve spojitosti se socializací budoucích vědců. Proto zde i v dalších kapitolách představím závěry ze zahraničních studií, jejichž zjištění však dle mého názoru mají obecnou platnost.

3.1 Pitva na základní škole

Solot a Arluke (1997) provedli terénní pozorování a rozhovory se studenty šestých tříd na americké soukromé škole během jejich první zkušenosti s pitvou. Pitva hrála integrální část vědecké osnovy během základní i střední školy, a začínala pitvou nenarozených selat v šesté třídě. Cílem studie bylo zjistit, jakým

¹⁸ v textu používám termín základní škola pro anglický stupeň „middle school“, který věkově odpovídá druhému stupni základní školy v ČR

způsobem jsou studenti socializováni pro další vědeckou kariéru a jaké další důsledky či úskalí tato zkušenost přináší. Podle nich je pitva důležitým iniciačním rituálem a je součástí širší socializace dětí do kulturního porozumění charakteru moderní západní vědy včetně přijetí specifického lidsko-zvířecího vztahu, který obsahuje.

Nejprve se věnovali situaci studentů před samotným zahájením pitvy. Ačkoliv se studenti lišili v míře zájmu nebo obavách z nadcházejícího provádění pitvy, prakticky všichni cítili při této vyhlídce nějaké negativní pocity (váhání, rozpolcenost). Tyto pocity se objevovaly i u studentů, kteří se pitvy nemohli dočkat. Jeden z nich nejistě komentoval své pocity se slovy: „*Zní to jako hrozná věc, ale jistým způsobem by to mohlo být zajímavé. Musím tohle někdy provést, protože chci být lékařem, až vyrostu. Zní to zajímavě, ale také drsně.*“ [Solot and Arluke 1997: 31] Téměř každý také projevoval pocity zhnusení ve chvíli, když poprvé zaslechl, že ho čeká pitva.

Nyní je na řadě otázka, jakým způsobem se studenti vyrovnávají s těmito pocity rozpolcenosti a zhnusení. Autoři si všimli, že studenti používají jisté základní strategie řízení emocí, které jim poskytuje škola, rodiče, starší studenti či média. Tyto strategie zprostředkovávají studentům informace, že by na zvířata a sami sebe měli pohlížet ve vědeckém kontextu, kdy jsou selata pouhými vzorky a neměli by se tím cítit eticky či emocionálně znepokojeni. Konkrétní strategie, které autoři popisují, jsou např. přetvoření kontaktu se zvířaty, zdůraznění pozitivní stránky pitvy, projev mužnosti a humor. Nyní se podíváme na každý model zvládnání situace podrobněji.

Přetvoření kontaktu – studenti musí transformovat zvíře a svůj kontakt s ním do zcela odlišného vzorce, než na který do této doby byli zvyklí např. ve vztahu ke svým domácím mazlíčkům, zvířatům ve volné přírodě nebo v ZOO. „*Přetvoření prasete do exempláře umožňuje to, že studenti vidí ve zvířatech pouze*

sadu tělesných částí a funkcí a svůj účel kontaktu s ním jako mechanický či analytický problém.“ [Ibid.: 33]

Použití těchto zvířat jako vzorku je usnadněno také jejich nízkým statutem a původem jejich získávání. Studenti se před pitvou často tázali na jejich původ. Informace, že jsou vedlejším produktem masného průmyslu (většinou zárodky objevené v březích samicích na jatkách), snižovalo jejich etické znepokojení, neboť zvířata nebyla zabita pro účel pitvy.

Tuto transformaci ulehčuje i eliminace komplexního obrazu zvířete, které je viděno v jiném vizuálním kontextu. Studenti popisovali své vzorky jako „*hrozen vysušených těl v krabici*“ nebo „*sklenice naložených zvířat*“ [Ibid.: 34] Po počátečním řezu, který byl pro některé studenty problematický, již veškerá pozornost směřuje na orgány. Jak jeden student poznamenal „*Nevidíte zvíře, když se na to díváte. Nevidíte prase, vidíte vnitřek.*“ [Ibid.: 35]

Zdůraznění pozitivní stránky pitvy – studenti často projevovali pocity pýchy, která plynula ze skutečnosti, že prošli touto zkušeností a toto téma bylo také mezi studenty často diskutováno i mimo školu. Jeden ze studentů řekl, že o své zkušenosti vyprávěl během slavnostní večeře, další o své zkušenosti vyprávěl dětem ze sousedství a získával si tímto způsobem jejich respekt. Hovory s ostatními dětmi bylo také to první, co jim přišlo na mysl, když se jich autoři tázali na to, zda mají rádi pitvání: „*Byla to legrace. Jen tak prostě jít ven a říct lidem, že jsem pitval prase, chápete?*“ [Ibid.: 36] To, že je pitva tak často diskutována mimo prostředí školy, je jeden ze způsobů, kterým se studenti učí její kulturní důležitosti. Sami tuto zkušenost popisovali jako „*rituál*“ nebo „*hlavní událost školního roku*“ [Ibid.] Autoři také zaznamenali, že během jedné pitvy byl přítomen fotograf, který dokumentoval událost podobným způsobem, jakým se dokumentují jiné obřady přechodu, jako jsou narozeniny či promoce.

To, že prošli něčím důležitým, jim bylo vštěpováno také autoritami. Studenti např. byli omluveni z jiných předmětů, aby měli čas se pitvě věnovat.

Učitelé také předpovídali, že tyto pitvy jsou zkouškou, která může determinovat jejich připravenost pro vyšší stupně vzdělání a lékařské školy. Někteří studenti také mluvili o pitvě jako o nevyhnutelné události, která je již dnes (ve věku 12 let) připravuje na kariéru lékaře. Jedna dívka, která dosud pitvou neprošla a sama pociťovala úzkost z této vyhlídky poznamenala: „*chci dělat pitvu, protože chci být lékařem... jestli se mám stát lékařem, tak se s tím musím vyrovnat.*“ [Ibid.: 38]

Učitelé podporovali pozitivní zkušenost z pitvy chválením jejich práce a povzbuzováním hrdosti, např. „*Jak nádherný řez, skvělá technika!*“ nebo „*Cory má skvělý mozek! Pojd'te všichni obdivovat Coryngův mozek!*“ [Ibid: 39] Tento pozitivní zpětný efekt napomáhá studentům, aby si řezání a zkoumání orgánů začali užívat a aby pitvu považovali za „cool“ zkušenost.

Projev mužnosti – pitva sloužila především u mužské části respondentů ke zvýšení jejich statusu mezi ostatními vrstevníky. V tomto ohledu autoři zaznamenali velké genderové rozdíly. Zatímco dívky častěji projevovali „znehucení“, chlapci se snažili tyto pocity potlačovat a ukazovat svou statečnost, sílu a maskulinitu. Učitel toto také potvrdil, „*myslím, že by se chlapci cítili více jako subjekt kritiky vrstevníků, pokud by se odmítli zúčastnit, takže by neměli tolik projevovat své námitky.*“ [Ibid.: 42] Soucit je v naší společnosti stereotypně spojován s feminitou, a proto je jeho projevení spojeno s nebezpečím, že bude dotyčný považován za „nemužného“, ukáže-li soucit se svými zvířaty. Toto neplatí jen u studentů, ale tradiční genderové scénáře byly objeveny i při pozorování mužů v kontextu vědeckého výzkumu. V biomedicínském výzkumu vědci a technici také skrývají své znepokojení a potlačují všechny emoce, které by na ně mohly vrhnout negativní světlo. [Arluke 1992]

Humor – jako vyjádření distance a vyrovnání se s pocitově či eticky obtížnou situací studenti používali humor a vtipkování o činnosti, kterou prováděli. Svým vzorkům dávali vtipná jména, která však neodkazovala k individuálním charakteristikám zvířete (nebyla osobní). Dalším způsobem bylo neobvyklé

manipulování se zvířaty za účely pobavení svých kolegů. Jeden chlapec např. se svým prasetem tančil, jiný předstíral, že se snaží zvíře dostat na svobodu a další zase uložil prase do plastového pytle a křičel „19,99 dolarů“, jako kdyby bylo na prodej [Solot and Arluke 1997: 45].

Odmítnutí pitvy - Důležitým fenoménem školních pitev je zřejmě i způsob, kterým se jim lze (pokud vůbec) vyhnout. Na sledované škole projevovalo několik studentů během pitvy „znehucení“, přičemž byli povzbuzováni učitelem, aby si to alespoň zkusili. Pokud jim bylo nevolno, mohli na chvíli opustit třídu a pokračovat poté, co se jejich situace uklidnila. Pokud se však nějaký student rozhodl, že se pitvy vůbec nezúčastní, musel učiteli napsat formální prosbu – dopis, kde vysvětlil, proč se zúčastnit nechce. Tato volba byla prezentována jako pouze okrajově akceptovatelná a učitel se o ní sám nezmiňoval. Student, který byl z pitvy omluven, dostal náhradní úkoly z pracovního sešitu, které vypracovával na chodbě, tedy vně místa, kde probíhá „skutečná“ výuka.

Zajímavé byly i reakce ostatních vrstevníků na rozhodnutí studenta neúčastnit se pitvy. Tyto reakce byly shovívavé k důvodům „znehucení“ či „nevolnosti“. Reagovali např. slovy „*byl by skutečně znehucen, kdyby viděl to, co je uvnitř*“ nebo „*té dívce je skutečně špatně*“, kterými poukazovali na důvody, které jsou schopni akceptovat [Ibid.: 41]. Méně již byli schopni přijmout etické důvody, které jim nepřipadaly relevantní. Nutno dodat, že marginalizace etické opozice se vyskytuje i mezi biomedicínskými výzkumníky, kteří tento typ námitek pokládají za neprofesionální a vycházející z nedostatku informovanosti [Michael, Birke 1994].

Latentní funkce pitvy - Obecně se lze domnívat, že latentní funkce pitvy je důležitější než ta manifestní [Merton 2000]. Pitva slouží spíše jako rituál vstupu do světa vědecké komunity, který jedince zasvěcuje do nového porozumění vztahu člověka a jeho vědeckých objektů, než jako způsob získávání biologických dovedností. Studenti se učí chápat hierarchii vědy, přírody a zvířat, kde platí, že

vědci mají moc „vládnout“ nad životem a že předkládaný způsob získávání poznatků je legitimizován a ctěn. Díky této a dalším zkušenostem si osvojují hodnotu objektivitu a nezájatosti jako jediných modelů porozumění fyzickému světu, které jsou v opozici především k emocionalitě a hodnotovým soudům.

Zkušenost z pitvy na základní a střední škole je také základem, ze kterého studenti vychází při dalších zkušenostech s využíváním zvířat při výuce. Např. když později studenti medicíny provádí experimenty na psech pod narkózou, tak se se svými nepříjemnými pocity vyrovnávají tím, že tuto zkušenost propojí se zkušeností pitvy, kterou prošli o mnoho let dříve. Nutno však dodat, že socializace v tomto směru je někdy nedokonalá a studenti vykazují nepříjemné pocity i na dalších eticky a emocionálně náročnějších stupních [Arluke and Hafferty 1996].

Nebezpečím těchto procesů je skutečnost, že se studentům předává „bezcitný“ postoj vůči zvířatům a přírodnímu světu, což může některé studenty (především dívky) odradit od další kariéry ve vědeckých oborech, které vyžadují tento typ „indoktrinace“. Ženy jsou ve vědě stále podzastoupeny a pedagogové by tedy spíše měli pracovat na udržení jejich zájmu než jej nadobro umlčet. Solot a Arluke (1997) soudí, že vyloučení tohoto vědeckého rituálu by nevytvořilo vzdělanostní mezeru, neboť existuje mnoho alternativních způsobů výuky - viz např. [Haury 1996].

Ředitel organizace Psychologists for the Ethical Treatment of Animals Kenneth J. Shapiro poukazuje na to, že většina lidí si pamatuje svou první laboratorní pitvu. Jejich vzpomínky však nezahrnují poznatky získané z této zkušenosti, ale mají spíše osobní, emocionální povahu. Děti a mladiství jsou v době své první pitvy ve věku, kdy si formují etické zásady a obecně filosofii života. V tomto citlivém období jsou podněcováni k činnostem, které by byly vně laboratoře odsouzeny jako kruté a zbytečné. „*Je to zřejmá ukázka předávání poselství, že lidské zájmy jsou nadřazené těm mimolidským a že věda je nadřazená přírodě.*“ [Shapiro 1992: 43]

3.2 První zkušenost s vivisekcí

Poté, co studenti prošli sérií pitev na základní a střední škole, se na lékařských, veterinárních a biologických fakultách poprvé setkávají s praxí vivisekce (tedy pokusů prováděných na živých zvířatech). Během těchto zkušeností dochází k silnému ovlivnění postojů studentů směrem k ospravedlnění těchto praktik

Zajímavý výzkum na toto téma provedli Arluke a Hafferty mezi studenty lékařské školy [Arluke and Hafferty 1996]. Tito studenti stáli před zkušeností experimentování se psy pod narkózou a jejich následnému zabití, což lze vnímat jako další důležitý krok směrem k vědecké socializaci. Jelikož psi jsou obecně vnímání spíše jako domácí mazlíčci než výzkumné objekty, je tento proces vynikající ukázkou toho, jak dochází k utlumení přirozeně se vyskytujících emocí a znepokojení. Překvapivé je však zjištění, jak snadno a rychle dochází u studentů k proměně postojů ve vztahu k této praxi.

Podobně jako vyšlo najevo z výzkumu mezi mladšími studenty procházející školní pitvou [Solot and Arluke 1997], i zde drtivá většina účastníků pociťovala prvotní nepříjemné pocity z laboratorní praxe. Jelikož mnoho z nich mělo zkušenost se psem jako domácím mazlíčkem a sami se definovali jako milovníci zvířat, projevovali počáteční znepokojení. Např. jeden student poznamenal „*Myslel jsem na to, že to dělat nebudu, protože to byl pes a já psy miluji, nechci zabít psa.*“ [Arluke and Hafferty 1996: 206]. Není překvapením, že si nedovedli představit, že by použili svého vlastního psa „*Raději bych daroval sám sebe, ale jeho nikdy!*“ [Ibid.: 207] Také si nedokázali představit pitvat psa, který by jim připomínal jejich vlastního nebo oblíbené plemeno. Některé studenty znepokojovaly pocity sobectví, že je zabití psa součástí jejich vzdělání: „*Nedokážu se vyrovnat se skutečností, že pes umře jen kvůli mně, abych mohl vidět jeho srdce.*“ [Ibid.: 208]

Studenti však během této zkušenosti prošli zajímavým procesem, který autoři studie nazývají „rozhrěšení“ (absolution). Ve většině případů dokázali neutralizovat jakékoliv emoce nebo pocity viny tím, že se naučili používat ospravedlnění, které je zbavovalo odpovědnosti ze špatného jednání. Mezi tato ospravedlnění patřilo popření vlastní odpovědnosti, absence bolesti u uspaných zvířat, udělení smyslu bezcennému životu a užitek získání vědomostí.

Společným prostředkem k zabránění pocitu odpovědnosti byla informace, že psi byli získáni z místního útulku, kde by je v každém případě čekalo utracení. Toto bylo podle výzkumníků studentům sdělováno dlouho před tím, než do laboratoří vůbec vstoupili, takže se nemuseli cítit zodpovědní za předurčený životní osud používaných psů „*Psi by byli zabiti tak jako tak, jak nám řekl instruktor, takže se cítím lépe.*“ [Ibid.: 209] Byl to tedy útulek, který je zabil, ne oni. Zajímavé podle autorů bylo to, že neproblematizovali tuto praxi zabíjet nechtěná zvířata a když jeden ze studentů projevil zájem o jejich osud a případnou adopci, vrstevníci a učitelé jej přesvědčili o tom, že jeden zachráněný pes nic neřeší.

Dalším prostředkem byla skutečnost, že studenti nikdy neviděli své psy v jiném stavu než pod narkózou, kterou prováděli zaměstnanci školy. Ačkoliv smrt psů byla způsobena jejich zásahem, většinou používali sousloví, že zvíře „prostě zemřelo“. Jak jeden student poznamenal: „*Na konci zemřel. Nikdo neudělal nic, co by to způsobilo. Byl dobře anestetikovaný, takže to bylo, jako kdyby usnul, ne že bych mu způsobil smrt.*“ [Ibid.: 212]

Poslední citace se týká i dalšího druhu ospravedlnění studentů, totiž že psi pod narkózou nemohou cítit bolest a tudíž na operačním zákroku vedoucí k jejich smrti není nic špatného. Změněný vzhled zvířat také napomáhal tomu, aby se studenti odpoutali od představy psa jako domácího mazlíčka „*Pokud by běhal kolem, připadal by mi jako ten domácí pes. Ale když už je na stole s těmi trubkami v těle, nevím, zdají se méně skuteční. Jsou spíše jako mršiny.*“ [Ibid.:215]

Situaci ulehčoval i nízký status připsaný psům z útulku, o kterých se předpokládá, že jsou sociálně neatraktivní a nežádoucí. Podle studentů bylo použití těchto zvířat pro potřeby vzdělání dobré, protože poskytlo jejich jinak bezcennému životu vyšší smysl.

Posledním stádiem přetvoření studentských postojů byla podle autorů fascinace z toho, co měli při chirurgických procedurách možnost spatřit. Na rozdíl od situace před laboratorními praktiky, hovořili studenti o této zkušenosti s nadšením a zdůrazňovali přínos, který měla pro zlepšení jejich vědomostí. Jeden student např. řekl: *„Byl jsem ohromen, jak dlouho po otevření hrudníku srdce tlouklo – to bylo skutečně úžasné“*. Nebo: *„Byli jsme nadšeni, když jsme cítili tlukot srdce a plíce. Bylo to skutečně Cool – držet bijící srdce. Bylo to skvělé.“* [Ibid.: 219] Tyto přímé zkušenosti podle studentů ospravedlňují využívání živých psů, protože poskytují speciální druh vědomostí. Podle několika výzkumů není toto tvrzení pravdivé a alternativní způsoby výuky mohou tyto invazivní techniky nahradit (viz níže). Podle mne tyto názory vyplývají spíše z potřeby zpětně ospravedlnit své činy. Pokud již na ně jednou přistoupili a uznali je jako součást svého vzdělávacího procesu, potřebují zachovat konzistentní pojetí své osobnosti za pomoci tvrzení o nezbytnosti této procedury.

3.3 Problém znečitlivění

Problém všech těchto socializačních procesů vidím v tom, že se studenti systematicky učí odkládat své přirozené etické cítění. Jejich pomocí si také vštěpují, že schopností i znalostí může být dosaženo pouze tehdy, pokud přemůžou či odloží všechny morální pochybnosti. Debaty, které jsou s nimi - jako s vědci - později vedeny nad nutností používání zvířat ve výzkumu, jsou poté nutně ovlivněny tímto přístupem. Tím, že jejich vlastní počáteční pochybnosti byly bagatelizovány nebo v některých případech dokonce zesměšňovány, mají později tendenci stejným způsobem reagovat na protesty aktivistů.

Otázce znečitlivění, která může mít negativní dopady po vstupu do praxe, se věnoval průzkum provedený mezi studenty dvou britských veterinárních škol. Studie odhalila, že studenti projevovali v závěru této školy méně soucitu vůči psům, kočkám a krávám projevujících hlad či bolest a emoce strachu či nudy, než na začátku studií [Paul and Podberscek 2000]. Další studie publikovaná v časopise *American Veterinary Medical Association* odhalila, že se během let veterinární výuky neobjevuje zvýšení morálního usuzování, jak bylo předpokládáno. Naopak naznačuje, že výuka veterinárního lékařství jistým způsobem u studentů potlačuje morální vývoj [Self et al. 1991]. Podobná studie zjistila, že studenti veterinárního lékařství ve čtvrtém ročníku snižují bolest u zvířat utišujícími prostředky s menší pravděpodobností než studenti druhých a třetích ročníků [Hellyer et al. 1999].

Tento problém se může projevit i ve vztahu k lidským pacientům (u studentů lékařských škol). Arluke ve svém článku píše, že díky systematickému vyrovnávání se s původně morálně obtížnými úkoly se studenti postupně stávají otrlejšími i k potřebám pacientů. Poukazuje na výzkumy potvrzující „*ztrátu idealismu a nárůst cynismu během lékařského vzdělávání, které zahrnuje i znečitlivění vůči utrpení pacientů.*“ [Arluke 2004: 199] Podle mého názoru je jistý stupeň znečitlivění v takové profesi nevyhnutelný, neboť jinak by se každodenní kontakt s utrpením mnoha lidí mohl stát psychicky neúnosným. Otázkou je, kde končí profesionální odstup a kde začíná zmiňovaný cynismus.

Arluke, který se zabýval zkušeností budoucích lékařů a veterinářů soudí, že by školy rozhodně neměly ignorovat emocionální či etické znepokojení, které studenti projevují. „*Místo přesouvání této otázky do sféry akademického tajemství nebo její odmítání jako pouhou přecitlivělost nebo zhnusení, by programy měly vzít na vědomí znepokojení studentů jako skutečné a legitimní morální dilema. Lékařští a veterinární pedagogové by se měli zabývat morálním stresem mezi studenty způsobem, který je uzná a schválí, než aby je ignoroval či znehodnocoval.*“ [Arluke 2004: 202]

3.4 Problém odrazení zájmu

Jak jsem již uvedla na příkladu výzkumu dětí a jejich zkušeností ze školní pitvy, nutnost projít zkušeností s pitváním či vivisekcí zvířat může odradit jedince, kteří mají ke zvířatům pozitivní a soucitné postoje. Autoři zmiňované studie upozorňovali především na odrazení dívek a jejich následné podzastoupení v řadách vědeckých pracovníků. [Solot and Arluke 1997: 50] Barr a Herzog, kteří také zkoumali zkušenost s pitvou prasečích plodů, obdobně zjistili, že tento zážitek může výrazně ovlivnit budoucí směřování studentů. Zatímco na některé měla tato zkušenost povzbuzující efekt a zvýšil jejich zájem o vědeckou kariéru, u jiných byl efekt právě opačný. Jedna studentka výzkumníkům řekla: „*Skutečně jsem si na pitvu příliš nezvykla. Byla jsem tam, naučila jsem se něco o prasatech a všechno. Ale nemyslím si, že bych ve vědě našla zaujetí. Toto mě nejspíš pomohlo rozhodnout, že skutečně ne.*“ [Barr and Herzog 2000: 66] Studenti v tomto výzkumu také sami navrhovali, že by pitva měla být spíše dobrovolnou než povinnou součástí školních osnov.

Podobné zkušenosti jsem zaznamenala při osobních rozhovorech se studenty přírodovědných oborů. Jedna studentka Přírodovědecké fakulty UK mi sdělila, že studium biologie začala na základě zájmu o přírodu a zvířata. Po několika praktikách, která byla společná pro všechny katedry (tzv. základ biologického vzdělání), však raději zvolila katedru botaniky, kde byla ušetřena pokračování praktik, se kterými nesouhlasila [ústní sdělení č.1: 20.5.2009]¹⁹. Další studentka téže fakulty na katedře zabývající se zvířaty i přes svůj odpor k těmto procedurám sice zůstala, ale laboratorních praktik se odmítla zúčastnit. „*Když jsme měli rozklepnout vajíčko a usmrtit ptáče, ještě se to dalo vydržet. Poté jsme však byli vyzváni, abychom vypreparovali stále ještě živé plody usmrcené gravidní myši. Odmítla jsem s tím, že studuji hydrobiologii, a tato zkušenost pro mě nemá žádné*

¹⁹ žena, 30 let, postgraduální studentka přírodovědecké fakulty UK v Praze, katedra botaniky.

praktické využití a nechci ji z osobních etických důvodů podstoupit. Za tuto reakci jsem si vysloužila posměch jak některých spolužáků, tak vyučujícího. Učitel mě označil za hysterku a nechtěl mi udělit zápočet. Nakonec, po sérii ponižujících omluv, mi jej udělil“. [ústní sdělení č.2: 5.7.2009]²⁰ Taktéž mi sdělila informaci, že v jednom z mladších ročníků k této proceduře nedošlo, což většina studentů vítala s povděkem „*U nich [studentů nižšího ročníku] gravidní myš porodila ještě před praktikama. Mohu dosvědčit, že většina lidí se z toho upřímně radovala.*“ [Ibid.]

Problém odrazení lidí, kteří ke zvířatům chovají pozitivní emoce, však není jen problém žen. Peter Singer cituje bývalého studenta veterinární medicíny: „*Můj celoživotní sen a ambice stát se zvěrolékařem se rozplynul po několika traumatizujících zkušenostech se standardními experimentálními postupy prováděnými nezaujatými instruktory při přípravném kurzu na naší státní univerzitě. Bylo pro ně naprosto přijatelné použít a následně usmrtit všechna zvířata, na kterých pokusy prováděli, což jsem považoval za neslučitelné se svým morálním cítěním. Po četných rozepřích s těmito vivisekcionisty jsem musel učinit pro mě osobně velice bolestné rozhodnutí a zvolit si jiné povolání.*“ [Singer 2001: 83] Problém vidím zejména v tom, že se tímto způsobem snižuje počet veterinářů se skutečně hlubokým vztahem ke zvířatům. Častým argumentem zastánců experimentování se zvířaty bývá, že v etických komisích, které schvalují experimenty, sedí také veterináři. Ovšem musíme pamatovat na skutečnost, že jsou to lidé, kteří prošli celým tímto procesem a jisté praktiky se naučili vnímat bez eticky kritického úsudku (samozřejmě to neplatí o všech, ale je dobré si uvědomit tuto souvislost).

3.5 Alternativy

Otázkou nyní je, zda alternativní způsoby (virtuální pitvy, počítačové modely, videonahrávky, figuríny aj.) mohou nahradit převažující praxi, aniž by se

²⁰ žena, 29 let, absolventka přírodovědecké fakulty UK v Praze, katedra hydrobiologie, nyní postgraduální studentka na 2. lékařské fakultě UK v Praze.

snížila kvalita získaných vědomostí a dovedností. Porovnávání efektu pitev a vivisekce s alternativními způsoby bylo věnováno mnoho studií. Výzkumníci vždy srovnávali úroveň dosažených znalostí a dovedností u dvou skupin studentů, z nichž jedni používali tradiční způsob využívající zvířata a druzí některou z alternativních metod. Studie se týkaly především praktik na vyšších stupních vzdělávání, které jsou z hlediska prosazování alternativních metod obtížnější, a u kterých je využití zvířat snáze obhajitelné z hlediska jeho užitku. Z mnoha studií vyplývá, že alternativy jsou svým efektem na dovednosti studentů srovnatelné [Dewhurst and Jenkinson 1995; Downie and Meadows 1995], jiné studie dokonce ukazují, že jsou efektivnější [Huang and Aloï 1991; Kinzie et al. 1993]. Autoři těchto studií poukazují na to, že alternativní metody podporují u studentů soucitný přístup k pozdějším pacientům (lidským i zvířecím), jsou více oblíbené a méně finančně náročné. Další nabízenou alternativou je používání zvířat, která nebyla chována nebo zabita za účelem poskytnutí těla nebo tkáně pro praktika. Jak stojí v brožuře *Humánní vzdělávání v přírodních vědách* vydané organizací Svoboda zvířat, díky této praxi není vytvářen či podporován trh s pokusnými zvířaty. „Dobrymi zdroji pro tyto účely mohou být veterinární kliniky nebo soukromí chovatelé. Některé fakulty veterinárního lékařství již mají spřátelené kliniky, odkud mrtvá zvířata získávají.“ [SZ 2009: 7]

4. Sociální konstrukce pokusných zvířat

Než si položíme otázku ohledně sociální konstrukce zvířat, je dobré se seznámit s teorií, jak ji definovali Berger a Luckmann v knize Sociální konstrukce reality: „*Základní východisko tohoto pojednání je implicitně vyjádřeno titulem a podtitulem knihy, totiž že realita je vytvářena sociálně a že sociologie vědění musí analyzovat procesy, jakými k tomu dochází. (...) Pro náš účel postačí definovat ‚realitu‘ jako vlastnost náležící jevům, kterým přisuzujeme existenci nezávislou na naší vlastní vůli (tyto jevy nepřestanou existovat, i kdybychom si to sebevíc přáli)*“ [Berger a Luckmann 1999: 9]. Otázce konstruování reality v laboratorním prostředí se věnovali již Latour a Woolgar, ale ti se spíše než konstruováním vědeckých objektů ze živých entit zabývali vytvářením vědeckých faktů. „*Naše použití tvořivosti (...) reflektuje naši premisu, že vědecká aktivita je pouze jednou ze sociálních arén, ve kterém jsou konstruovány vědomosti.*“ [Latour and Woolgar 1979: 31] Ve své pozdější práci se Latour nepřímo dotýká i této tematiky, když zmiňuje, že laboratorní praxe se věnuje „*transformaci krys a chemických prvků do článku.*“ [Latour 1990: 22]

Ačkoliv je zřejmé, že zvířata jsou reálné fyzické entity, význam, který jim lidé připisují, je sociálně konstruován podle toho, v jakém kontextu se nachází. Tímto způsobem může být stejné zvíře v jednom kontextu konstruováno zcela jinak než v kontextu druhém: Jiný význam má šimpanz ve volné přírodě, v zoologické zahradě nebo ve vědecké laboratoři, podobně pes, je-li domácím mazlíčkem nebo experimentálním objektem. Ačkoliv si zvíře v každém jmenovaném kontextu zachovává svou biologickou podstatu, způsob vnímání bolesti a radosti, zacházení s ním je silně ovlivněno významem, který mu lidé přisuzují. Toto přidělování odlišného statusu závisí především na instrumentálním účelu daného zvířete a zamýšleného cíle, kterého lidé chtějí s jeho pomocí dosáhnout.

Jak poznamenává Herzog ve své analýze rozlišování mezi „dobrymi“ a „špatnými“ zvířaty, morální soudy, které pronášíme o ostatních živočišných druzích, závisí na tom, jakou nálepku jim dáme podle účelu a role, kterou zvířata hrají v našem životě. Toto rozlišné „labelování“ poté ovlivňuje způsob, kterým se zvířaty zacházíme neboť *„nálepka ovlivňuje chování a emoce namířené vůči zvířatům.“* [Herzog 1988: 474]

Pokusná zvířata jsou příkladem, který tento způsob konstruování dobře ilustruje. Vysoký status vědy, byrokratický charakter institucí, socializace pracovníků a mnoho dalších mechanismů, které v této práci popisují, umožňují zacházet se zvířaty i takovým způsobem, který by byl v jiném kontextu odsouzen jako akt neospravedlnitelné brutality. Sílu této konstrukce odhaluje i skutečnost, že je možné provádět invazivní bolestivé nebo deprivaci způsobující experimenty i na zvířatech, která jsou buď vysoce společensky hodnocena (psi, kočky), nebo na zvířatech, která jsou svými kognitivními a emocionálními schopnostmi velmi podobná člověku (primáti). Je však nutné dodat, že odhalení těchto praktik, jejich medializace a vizualizace, může vést k nárůstu znepokojení veřejnosti a následným protestům. V laboratořích se proto ve větší míře pracuje s „níže hodnocenými“ zvířaty (např. potkany), kteří se sice také mnohdy stávají domácími mazlíčky a podobně jako psi nebo kočky vykazují vysoké kognitivní schopnosti, nicméně častěji jsou veřejností vnímáni jako škůdci.

Pokud je experimentální vědec ve své profesní roli, nesetkává se zvířetem v jeho běžném, přirozeném kontextu, který zahrnuje jeho vztahy s ostatními zvířaty. Jako objekt vědeckého bádání v laboratoři je zvíře izolovaná entita, na kterou je v první řadě pohlíženo jako na zástupce rodu či třídy, nebo jednoduše jako genetický materiál. Tento abstraktní pohled je totiž přirozenou součástí procesu získávání univerzálních a empiricky ověřitelných biologických znalostí. Otázkou zůstává, při jakých příležitostech se tato konstrukce objevuje a čím je posilována.

4.1 Apriorní konstrukce

Vytváření konstrukce experimentálního zvířete probíhá na několika úrovních. Americký sociolog Arluke ukazuje, že se na něm výraznou měrou podílí společnosti, které zvířata pro účely experimentování chovají a prodávají laboratořím. „*Tyto společnosti usilují o produkci standardizovaných zvířat, která jsou ‚bez patogenů‘ (čistá a zdravá) a ‚geneticky shodná‘ (biologicky zaměnitelná).*“ [Arluke 2004b: 144]

Ve své studii zkoumal reklamy těchto společností a to, jakým způsobem jsou v nich zvířata prezentována. Většinou inzerovaných zvířat (celkem 66%) byly myši, potkani, fretky, morčata a králíci, ve 20% případů to byli psi a kočky, v 9% primáti a zbylých 5% tvořila hospodářská zvířata. Zvířata byla podle autora zobrazována jako „*prvotřídní chemický materiál, spotřební zboží nebo týmoví hráči.*“ [Ibid.]

Když Arluke hovoří o zobrazování zvířat jako prvotřídního chemického materiálu, má na mysli zájem obchodníků ukázat, že jsou zvířata mikrobiologicky čistá a geneticky identická. Tedy taková, jaká by v přírodě vědci nikdy nemohli najít. Toto transformuje představu naturalistického zvířete do stejné kategorie jako jiný objednaný materiál (chemické sloučeniny, nádoby atd.). Dále si všiml, že ve většině případů jsou zobrazována zcela mimo kontext laboratoře - na bílém pozadí, bez laboratorních klecí či přítomnosti výzkumníků. Obrazu uniformity zvířat bylo zase často dosaženo sérií téměř identických fotografií, které ukazují, že každé zvíře je zaměnitelné s jiným. Inzerát zněl: „*pro stejné výsledky, dnes i zítra, příští rok (...) všichni tito potkani byli vytvořeni stejně*“ [Ibid.: 148]. Arluke tímto ukazuje, že identita jednotlivých zvířat je zcela potlačena. Podle mého názoru si zaslouží pozornost i použitý termín „vytvoření“, který evokuje pocit, že zvířata vůbec nemají přírodní charakter (spojen se schopností zakoušet realitu), ale že byla zcela vytvořena člověkem.

Tomuto problému se Arluke věnuje při popsání dalšího aspektu zobrazování zvířat jako „spotřebního zboží“. Chovatelské společnosti dávají najevo, že jsou jejich zvířata upravena na přání zákazníka a individuální potřeby, stejně jako jakékoli jiné průmyslové zboží. *„Reklamy vsugerovávají, že zvířata byla vytvořena a upravena tak, aby mohla být konzumována stejně jako jakýkoliv neživý produkt, který může být použit v každodenním životě.“* [Ibid.: 149] Jak jsem již zmínila, často je používán termín „vytváření“ nebo „produkce“ místo pouhé „reprodukce“. Na jednom inzerátu byla tato myšlenka vyobrazena morčetem složeným z dvaceti puzzle částí a titulkem *„Dáváme ho dohromady - pro vás!“* [Ibid: 150]

Chovatelé ve svých inzerátech také sdělují informaci, že jejich zvířata nejsou agresivní, není těžké s nimi zacházet a jsou ideálními „týmovými hráči“. V inzerátech nabízejících bigly je např. napsáno, že *„jejich ,přátelský temperament z nich dělá ideální pracovní nástroje a rychle se adaptují na laboratorní podmínky,‘ a že budou mít ,krotkou povahu,‘ , vynikající temperament‘ nebo jednoduše, že budou ,potichu‘.“* [Ibid.: 151] Dalším zajímavým aspektem je zobrazování zvířat, která jsou „nadšená“ z toho, že jsou pro výzkum užitečná. Některé inzeráty vytvářely představu, že *„laboratorní zvířata jsou ,na straně‘ výzkumníků, podporující nebo napomáhající jejich práci, stejně jako kolegové nebo další zaměstnanci.“* [Ibid.: 154]

Tato role „vykonsturovaných“ zvířat jim tedy uděluje zcela jiný status. Britský sociolog Michael reflektuje tento problém i ve vztahu k nové možnosti genetické manipulace zvířat, která tak mohou být dokonale upravena k technovědeckému použití. *„Když už je jednou ustálené toto techno-vědecké vyrábění na zakázku, stávají se spolehlivým produktem se známými charakteristikami, který si lze vybrat v katalogu.“* [Michael 2001: 206] Vidí problém především v tom, že tento přístup napomáhá ignorovat otázky „welfare“ zvířat a podporuje zbytečné plýtvání životů cítících tvorů.

Vědci a technici vnímají zvířata často tím způsobem, že nemají žádný jiný účel vně experimentu a je to dáno i tím, že byla „vytvořena“ pro konkrétní využití v laboratoři. Arluke, který v prostředí laboratoře prováděl dlouholetá pozorování, si např. všimnul, že „*jeden technik ve fyziologické laboratoři vnímal své krysy tak, že jejich jediným životním údělem je nosit nádory*“ [Arluke 1988: 101].

Americká socioložka Phillips, která obdobný průzkum prováděla v biomedicínských a behaviorálních výzkumných laboratořích, zaznamenala podobný přístup. Jeden biologický výzkumník situaci v laboratoři přirovnal k farmě, kde se také zvířata kategorizují podle svého účelu – jinak je zacházeno se zvířaty na maso, jinak s domácími mazlíčky. Výzkumník z oblasti imunologie vypověděl: „*Uvažuji o nich v termínech jejich účelu jako laboratorních zvířat. Byla narozena a chována pro laboratorní výzkum a to také určuje způsob, jakým s nimi má být naloženo.*“ [Phillips 1994: 135]

4.2 Konstrukce v laboratoři

Objektivizace zvířat je také součástí samotné kultury zvířecího experimentování, tedy dochází k němu v prostředí laboratoře, a taková objektivizace je zřejmou formou snižování morální hodnoty. Zvířata jsou pracovníky definovaná jako objekty a jsou viděna jako výzkumné „nástroje“, biologický „materiál“, „modely“ nebo jednoduše „data“. Z této perspektivy není zcela registrována živá podstata zvířat, jelikož je transformována podle role, kterou zvířata v experimentu hrají. Jak poznamenává Arluke, zvířata jsou v rozpočtové části žádostí o granty zahrnuta pod výdaje na vybavení a jejich smrt se stává pouhou konečnou fází protokolu. „*Taková objektivizace je nepostradatelná pro uskutečnění experimentů a je shodná se sociálně psychologickými potřebami ‚agresorů‘.*“ [Arluke 1990: 191]

Ve shodě s Bergerem a Luckmanem lze tvrdit, že tento i další následně jmenované mechanismy jsou vytvářením typizačních schémat. „*Realita*

každodenního života v sobě obsahuje typizační schémata, jejichž prostřednictvím vnímám ostatní lidi“, (v našem případě i zvířata) „*a zacházím s nimi při osobních setkáních. Tak mohu svůj protějšek vnímat jako ‚muže‘, ‚Evropana‘,“* (laboratorní zvíře) a „*všechny tyto typizace neustále ovlivňují mé chování k němu“* [Berger a Luckmann 1999: 36]. Pokud tedy bude zvíře viděno jako neživý objekt, bude s ním také tak zacházeno - ve smyslu pravděpodobnější ignorace jeho fyzického či psychického stavu, který se přímo netýká záměru výzkumu [Phillips 1993]. Naopak, pokud je zvíře viděno více jako „domácí mazlíček“, laboratorní pracovníci daleko více dbají na jeho životní pohodu. Jak zjistil Arluke při svém etnografickém výzkumu mezi laboratorními pracovníky „*Těm [zvířatům], která byla definována jako domácí mazlíčci, byla mnohem častěji věnována zvýšená pozornost ze strany výzkumníků a techniků.*“ [Arluke 1990: 203]

Phillips provedla etnografický výzkum ve 23 laboratořích, kterým se snažila zjistit, jaký mají zvířata význam pro současné vědce v oblasti biomedicínského a behaviorálního výzkumu. Ve svém článku se zabývá tím, jak je status laboratorních zvířat konstruován, že je vnímán ontologicky zcela odlišně než status jiných zvířat, např. domácích mazlíčků. Všimla si toho, že udržování této konstrukce probíhá především skrze konverzaci a zaměřuje se především na způsob pojmenování laboratorních zvířat. U laboratorních zvířat se na rozdíl od domácích mazlíčků neužívá vlastních jmen, která mají důsledky pro vnímání pojmenovaného. „*Používáním vlastních jmen sociálně konstruujeme individua a vytváříme narativní význam smyslu jejich životů.*“ [Phillips 1994: 121]

Síla, jakou toto pojmenování má, ukazuje autorka na dobře ilustrativním příkladu. V roce 1959 vyslala NASA do vesmíru dvě opice pojmenované Miss Baker a Able, jejichž výročí se slavila i třicet let po jejich vesmírné misi. Když se NASA rozhodla v roce 1985 obnovit experimentální program spojený s vysíláním primátů do vesmíru, vzbudilo to vlnu protestu ze strany skupin na ochranu zvířat. Zastavit vysílání zvířat do vesmíru se jim nepodařilo. Jedinou změnou bylo to, že

NASA přestala zvířata pojmenovávat. „*Přetváření laboratorních zvířat v hrdiny již nefungovalo s naladěním veřejnosti na rétoriku zvířecích práv.*“ [Ibid.: 124]

Většina zvířat v laboratořích, které Phillips studovala, pojmenována nebyla, ale našla i výjimky z tohoto pravidla. Zjistila, že zvířata pojmenovávají více studenti a ošetřovatelé, kteří měli se zvířaty výrazně jiný vztah. Na rozdíl od pracovníků, kteří používali pouze kódy, si všímali osobnostních charakteristik zvířat, jejich zvyků či vzhledu.

Pokud se praxe pojmenovávat zvířata objevila, týkala se především dlouhodobějších výzkumů u vyšších savců. V laboratoři, kde probíhaly neuropsychologické a behaviorální experimenty s primáty, nebylo pojmenovávání ze strany studentů, asistentů a techniků ničím neobvyklým a používali jména způsobem, který můžeme najít u domácích mazlíčků. Např. „*Jak se máš, Polly?*“ nebo „*Jé, Pol, skvěle spolupracuješ. To je báječné!*“ [Ibid.: 127] Profesori a služebně starší výzkumníci však tato jména nepoužívali ani neznali, ačkoliv prováděli pokusy na zvířatech, která v zařízení byla i více než dva roky. Tito pracovníci nepřicházeli s opicemi do každodenního kontaktu a do laboratoře přicházeli pouze provádět chirurgické zákroky a měření. Tato dělba práce se kromě způsobu pojmenovávání zvířat odrazila i na vnímání výzkumných „objektů“: „*Asistent se zaměřoval na celou opici jako unikátního, myslícího a chovajícího se jedince, zatímco pozornost profesora byla zaměřena na specifické druhy mozkových buněk (...) a na technické aspekty chirurgie a zaznamenávání.*“ [Ibid.: 128]

I přes popsané výjimky, praxe pojmenovávat zvířata je minoritní záležitostí. Důvody, které výzkumníci předkládali, se různily, ale společným jmenovatelem byl odpor k sociálnímu konstruování individuality a biografie pokusného zvířete. Nyní se podíváme na konkrétní důvody, které pracovníci udávali jako vysvětlení svého počínání v této oblasti. Autorka je rozdělila do pěti kategorií: Množství, čas, genetická homogenita, část versus celek a smrt.

Výzkumníci, kteří využívají velké množství zvířat, nemohou dávat každému zvlášť vlastní jméno. Jeden výzkumník na otázku o pojmenovávání zvířat odpověděl: „*No, já jich mám 700 [ptáků]. Ne, nepojmenovávám je.*“ [Ibid.: 130] Dalším důvodem byl krátký čas, který některá zvířata v zařízení trávila, a výzkumníci tedy neviděli důvod, proč je na toto krátké období pojmenovávat.

Dalším uváděným zdůvodněním byla genetická homogenita zvířat. Jak jsem již uvedla výše, zvířata jsou chovaná a geneticky modifikovaná, aby měla stejné charakteristiky, takže je pro pracovníky velice obtížně vidět jejich individuality. Jeden z dotazovaných biochemiků na otázku, zda pojmenovává své potkany, důrazně odpověděl: „*Ne-e-e-e! Tady v biochemii se na zvířata díváme jako na zdroje specifických enzymů. (...) Takže jedna potkaní játra jsou stejná jako jiná potkaní játra. A potkany tedy nehodlám pojmenovávat.*“ [Phillips 1994: 131]

S předchozím odstavcem souvisí i otázka části versus celku, tedy že výzkumníci svá zvířata vnímají spíše jako orgány, tkáně či buňky, než jako živé entity. „*Zaměření většiny vědců na zvířecí části představuje překážku ve vidění zvířete jako celkového tvora, se souvislým životem.*“ [Ibid.]

Nutnost zabít zvíře na konci pokusu je další překážkou, která stěžuje poskytování zvířatům vlastní jména. Většina výzkumníků totiž vidí souvislost mezi pojmenováním zvířat a vytvořením emocionálního pouta, které by některé zákroky činilo obtížným nebo dokonce nemožným. Toto je následek toho, co autorka nazývá „*sociální konstrukci individua a je to následek, kterého se výzkumníci chtějí vědomě vyvarovat.*“ [Ibid.: 132] U některých zvířat např. opic je vytvoření emocionálního pouta více pravděpodobné, a proto se někteří pracovníci snaží pokusů s takovými zvířaty a priori vyhnout. Jeden z dotazovaných si např. nedovedl představit, že by dělal pokusy s primáty a dodal: „*Oni mají osobnost, každý z nich s vámi má individuální vztah. Dáte jim jména – a pak je máte zabít?*“ [Ibid.: 133] Výzkumník, který pracoval s opicemi a kočkami zase pojmenovávání označil za hloupé a posmíval se lidem, kteří zvířatům jména dávali. Když se ho

Phillips zeptala, zda si nemyslí, že mají individuální osobnosti, odpověděl, že nikoliv. „*Jsou stejní, jeden jako druhý.*“ [Ibid.]

Phillips si při svých pozorování v laboratořích všimla další pozoruhodné věci, která poukazuje na vytváření konstrukce pokusného zvířete skrze pojmenování. Nejen že laboratorní vědci z důvodů výše vyjmenovaných nepoužívali vlastní jména, ale nepoužívali ani označení živočišného druhu (potkan, opice, kočka). Nejčastěji o nich mluvili pouze jako o „zvířatech“, např. při pokusu s potkanem výzkumník poznamenal: „*Toto zvíře vypadá zdravě.*“ [Ibid.:138] Tento způsob vyjadřování je pro vědce naprostou samozřejmostí, protože ke kontaktu se zvířetem dochází ve specifickém prostředí. Pokud se však ti samí lidé v každodenním, neprofesním životě vyjadřují o svých domácích mazlíčcích, spíše než „moje zvíře“ používají termín „můj pes/kočka“. Jak autorka poznamenala, nikdy neslyšela žádného majitele říct, že „*jde na procházku se svým zvířetem.*“ [Ibid.] Termín „zvíře“ snižuje důraz ze specifčnosti potkana a zvýrazňuje jeho příslušnost do kategorie „laboratorní zvíře“.

Významu (ne) pojmenovávání zvířat pro objektivizaci a de-individualizaci si všiml ve svém etnografickém výzkumu také Arluke. Objektivizace laboratorních zvířat je usnadněná zacházením se zvířaty a jejich identifikováním jako anonymních bytostí. „*O zvířatech je diskutováno pouze jako o datech nebo abstraktních entitách. Mnoho lékařských časopisů dokonce již nedovoluje, aby součástí článků byly fotografie laboratorních zvířat, dovoleny jsou pouze kresby.*“ [Arluke 1988: 101]

V laboratořích, které zkoumal, byla všechna nová zvířata označena identifikačním kódem. Kromě jednotlivých zvířat byly tímto způsobem označeny také klece, kde byly kromě kódu zvířete také informace o datu doručení, číslo experimentu a jméno hlavního výzkumníka. Kódy, které odkazovaly na zvířata, měly spíše povahu označení („labelů“) než pojmenování. „*Tato distinkce je důležitá: labely slouží k roztrídění nežitých objektů jako protiklad ke slovům*

použitým k pojmenování živých věcí.“ [Ibid.] Tato označení byla používána i v konverzaci mezi výzkumníky. Jeden pracovník např. prováděl experiment na psovi a zeptal se „*Který je tenhle pes?*“ na což mu kolega odpověděl „*9672 nebo něco takového.*“ [Ibid.]

Kromě kódů bylo na zvířata odkazováno skrze jméno výzkumníka, který s ním prováděl pokusy (např. Ralphův pes, Sueina B10). Také byla zvířata někdy označována svou funkcí ve výzkumu (dárcovské opice, přenašečské myši). „*Tyto individuální labely spojují zvířata přímo s jejich transformovaným stavem po obětování. Stejným kódem bude poté odkazováno k budoucím datům.*“ [Ibid.: 102]

4.3 Obětování

Termín obětování je spojen především s oblastí náboženství, ale jeho analýza může posloužit i k popisu situace v laboratoři. Interpretace náboženského obětování mají ukázat, že obětovaná oběť patří do speciální kategorie. Hubert a Mauss ve své eseji o povaze a funkci obětování (poprvé vydané roku 1898) popisují rituály, skrze které se obyčejné zvíře stává vyčleněnou, posvátnou obětí. „*Oběť byla definitivně oddělena od profánního světa; byla posvěcena, byla obětována.*“ [Hubert and Mauss 1981: 35] Zvíře tedy přestává být běžným tvorem, jeho individuální identita byla ponořena pod jeho symbolickou hodnotu. Hodnotou je efekt, který je obětováním získán. V náboženství se jedná o přízeň Bohů, ve vědě jsou zvířata dávána na oltář ve jménu „*lidského dobra*“, které vzejde z nových vědeckých poznatků. Dalším aspektem obětování je to, že se nemůže odehrávat kdekoliv. „*Místo ceremonie musí být samo posvátné: vně svaté místo se obětování stává pouhou vraždou.*“ [Ibid.: 25] Toto nám opět může připomenout situaci v laboratoři. Vně výzkumné centrum, které má ve společnosti speciální postavení, by některé pokusy se zvířaty byly brány jako odsouzeníhodné týrání.

Otázce rituálů a přechodu mezi profánním a svatým se věnuje také Durkheim v knize *Elementární formy náboženského života*, která byla poprvé

publikována roku 1912. „*Ukázali jsme si, jak je zvíře, které má být obětované, při rituálu oběti postupně proměněno v posvátnou věc řadou přípravných úkonů.*“ [Durkheim 2002: 368] U laboratorních zvířat můžeme za tuto přípravu považovat již samotné odchování a genetické úpravy. Kromě již zmíněného přechodu si všiml, že „*to, co je profánní, se nesmí dotýkat posvátného.*“ [Durkheim 2002: 331] V situaci laboratoře můžeme toto nařízení chápat jako další vysvětlení toho, proč výzkumníci pečlivě drží ostrou distinkci mezi pokusnými a domácími zvířaty.

Souvislost laboratorního obětování s náboženským významem tohoto slova je podpořena také tím, že vědci sami preferují metaforu „obětování“²¹ před termínem „smrti“, kterým zdůrazňují zvláštní význam anonymních, „deindividualizovaných“ zvířat. „*Termín ‚obětování‘ odkazuje na množství metod zabíjení pokusných zvířat při přípravě, během i po jejich použití jako experimentálních subjektů.*“ [Lynch 1988: 265] Phillips užívání této metafory srovnává s termínem euthanasie, který používají veterinární lékaři. V prostředí veterinární ordinace, zvláště pokud se soustředí na léčení domácích mazlíčků, je preferovaný termín euthanasie, protože je tím zdůrazněna bezbolestnost smrti. Autorka však soudí, že pro většinu vědců není bezbolestnost hlavní prioritou. „*Obětování lépe vyjadřuje vědcův hlavní zájem redukovat zvířata na pouhá data.*“ [Phillips 1994: 137]

Lynch (1988) a Arluke (1988) ukázali, že tento symbolismus vědeckého obětování slouží k jisté funkci, která je analogická s tou výše jmenovanou, náboženskou. Obětování je symbol zvířecí transformace z pozemského světa naturalistického zvířete, do analytického řádu abstraktních vědeckých dat. Skrze smrt obětování zvířata naplňují svou roli zdroje vědeckých znalostí. „*Řádné vědecké obětování je způsobem, při kterém smrt umožňuje, aby bylo zvíře propojeno s vyšším účelem experimentu.*“ [Arluke 1988: 112] Stejně jako náboženské obětování vytváří spojení mezi profánní a svatou oblastí, vědecké

²¹ V anglickém jazyce „Sacrifice“. Jelikož jsem zatím neprovedla svůj vlastní etnografický výzkum, nemohu zde uvést, jaký termín preferují čeští výzkumníci.

obětování zvířat vytváří souvislost mezi konkrétním a abstraktním. Unikátní charakteristiky zvířete jsou v tomto schématu irelevantní. Jejich význam uzavřen do fragmentu dat leží v jejich potenciálu „*nositele generalizovaných vědomostí*“.
[Lynch 1988: 269]

Nyní si podrobněji rozebereme koncept „naturalistického“ a „analytického zvířete“, který popisuje Lynch na základě svého etnografického výzkumu v neurologických laboratořích.

„Naturalistickým zvířetem“ míní Lynch zvíře v běžném vnímání a interakci každodenního života. Je to obraz zvířete, který vnímají laici (ne-výzkumníci) nebo aktivisté za práva zvířat. Toto zvíře je vnímáno jako živá bytost, která je subjektem s vlastními zájmy a je s ním také tak zacházeno. „*Interakce se zvířaty v naturalistickém režimu, jaký je třeba mezi domácím mazlíčkem a jeho majitelem, je bohatá na skutečné a předpokládané prvky reciprocity, empatického porozumění a emocionální náklonnosti.*“ [Lynch 1988: 268] Toto pojetí má i ve filosofii řadu obhájců např. Voltaira, Montaigneho, Huma [Perkins 2003], kteří se brání mechanistické redukci zvířat, kterou obhajoval např. Descartes [Descartes 1992]. V přírodních vědách se o prosazování tohoto nahlížení na zvířata zasadila řada etologů. Nejvíce je v této souvislosti zmiňovaná Jane Goodallová, která svůj život zasvětila pozorováním volně žijících šimpanzů a jejich kognitivních a emocionálních schopností [Lawicková-Goodallová 1978].

„Analytické zvíře“ považuje Lynch za produkt lidské intervence, který vznikl účelovým přetvořením „naturalistického zvířete“ – jakási redukováná a abstraktní verze laboratorního potkana. Při pozorování konverzací mezi výzkumníky si všiml, že pokud mluví o laboratorním zvířeti, užívají abstraktní technické termíny, např. sada mozkových tkání, nebo na něj odkazují skrze jeho číselný index. Zajímavé bylo též používání termínů „dobré“ a „špatné“ zvíře, kterými byla hodnocena vhodnost analytického zvířete pro konkrétní výzkum. „*Dobrota zvířete odkazovala na čitelnost, srozumitelnost, shodu s očekáváním*

toho, jak by data měla vypadat, a snadnost s kterou s ním mohlo být zacházeno jako se standardizovaným členem kohorty.“ [Lynch 1988: 271]

Nyní se tedy můžeme vrátit k otázce transformace a jakým způsobem je „*žijící laboratorní potkan přetvořen skrze sadu mechanizovaných a metodologických akcí do kulturního objektu, dat.*“ [Ibid.: 272] Podobně jako Arluke (2004b) si všímá toho, že tento proces začíná už před vstupem zvířete do laboratoře, neboť jsou vybírána a chována pro specifický experimentální účel. V laboratoři poté dochází k výběru zvířat, prověření jejich vhodnosti a zařazení do určité kohorty s číselným označením. Samotným aktem „obětování“ pak jsou různé metody znehybnění a usmrcení zvířete např. injekční aplikace uspávacích prostředků a poté upevnění zvířecí tkáně, v jiném případě mechanické rychle provedené oddělení hlavy zvířete miniaturní gilotinou a další. „*Záměrem každé z těchto metod je spojit smrt zvířete s účelem experimentu.*“ [Lynch 1988: 274] Skrze roli, kterou zvíře ve výzkumu hraje, je tak výrazně formován jeho status a způsob, jakým je vnímán a jak je s ním zacházeno.

4.4 Přehlížení bolesti

Jaký vliv má vytváření konstrukce „laboratorní zvíře“ na způsob zacházení s těmito zvířaty, si můžeme ukázat na způsobu, jakým výzkumníci vnímají jejich zakoušení bolesti a jak s ním nakládají.

Jak tvrdí historička Anita Guerrini, v době objevení anestetik (v polovině 19. století) byl způsob vnímání bolesti a míra podávání utišujících prostředků silně ovlivněn sociální hierarchií. Lékaři věřili, že schopnost vnímat bolest se odlišuje mezi lidmi na základě věku, pohlaví, temperamentu, ale také na základě příslušnosti k rase a sociální třídě. „*Tato kategorizace podle schopnosti zakoušet bolest poskytla vědecké potvrzení ideálního sociálního řádu a odrážela skutečné mocenské vztahy v západní společnosti.*“ [Guerrini 2003: 80] Jedním z příkladů, které Guerrini předkládá, je americký gynekolog Sims, který prováděl

experimentální chirurgii pouze na černých otrokyních, protože bílé ženy podle něj cítí bolest s daleko vyšší intenzitou. Zvířata byla z pochopitelných důvodů na samotném dně této hierarchie, daleko za nejméně citlivým člověkem. V této době už sice nebylo rozšířené Descartovo pojetí zvířat jako mechanismů neschopných zakoušet jakékoliv vjemy [Descartes 1992], ale věřilo se, že nedokážou cítit bolest se stejnou intenzitou jako lidé. Guerrini však upozornila, že i tato oblast zrcadlila společenskou hierarchii – „*věřilo se, že domácí zvířata jsou vnímavější než divoká.*“ [Guerrini 2003: 81] Historička také tvrdí, že objevení anestézie sloužilo k ospravedlnění rozvoje používání zvířat a vedlo k masovému nárůstu invazivních experimentů. Zároveň však dodává, že hlavní motivací k používání anestetik byla snadná manipulace se zvířetem a pokud se vědci domnívali, že by tato procedura mohla ovlivnit výsledek experimentu, neváhali ji vůbec nepoužít.

Pokud se přesuneme na konec dvacátého století, uvidíme, že - i přes markantní nárůst zákonů na ochranu zvířat - je v myslích samotných výzkumníků otázka bolesti zvířat spíše marginální a někdy je zcela přehlížena. Americký filosof Rollin, který se zabýval otázkou percepce bolesti ve vědě, tvrdí, že výzkumníci jsou školeni a oddáni názoru, že mluvit o vnímání zvířat je krajně nevědecké. Většina vědců, se kterými o této problematice hovořil, mu sdělovala, že termíny jako „utrpení“ nebo „bolest“ nemohou být použity, aniž by tím člověk nepodléhal falešné představě antropomorfismu (přenášení vlastností a charakteristik lidské psychiky na předměty živé či neživé přírody). Jeden z výzkumníků mu dokonce sdělil, že „*Hovořit o tom, zda zvířata cítí nebo necítí bolest, je jako hovořit o existenci Boha.*“ [Rollin 1998: 23] Na tomto místě je dobré dodat, že tomuto tvrzení odporuje mnoho vědeckých studií, které míru zakoušení bolesti a stresu u zvířat měřit dokážou [Rowan et al. 1998].

Otázce zacházení se zvířaty v souvislosti s jejich vnímáním bolesti se věnovala ve své etnografické studii Mary Phillips (1993). Ta se na rozdíl od Rollina většinou neseťkávala s výzkumníky, kteří by se domnívali, že zvířata bolest

necítí, ale spíše si tuto skutečnost v některých situacích neuvědomovali nebo jí bagatelizovali.

Ve svém článku uvádí, že po změně amerického zákona na ochranu zvířat v roce 1985 došlo k výraznému zlepšení v oblasti podávání anestetik (uspání či znecitlivění) laboratorním zvířatům. Tento zákon totiž zakazuje provádět chirurgické zákroky na neuspaných či znecitlivěných zvířatech, pokud to není „vědecky nezbytné“ [Phillips 1993: 65]. Vědci v této studii toto nařízení dodržovali buď proto, že jim vyhovovala nehybnost zvířete, v jiných případech zase proto, že se báli právních následků, hněvu veřejnosti nebo ochránců zvířat. Jeden výzkumník se autorce např. svěřil, že chtěl provádět zákrok na opicích bez anestézie kvůli lepším výsledkům, ale odradilo ho vědomí, že by nikdy nemohl publikovat svou práci. Jakým způsobem vnímají vědci zpřísnování těchto norem, jsem měla možnost vidět na vlastní oči, když jsem dostala příležitost se zúčastnit pro veřejnost uzavřené konference, která sloužila k informování výzkumníků o změnách v zákoně na ochranu zvířat. Přednášející seznamoval experimentátory s touto novelou způsobem „*Co si to na nás zase vymysleli?*“ a spíše než jako zlepšení pohody zvířat, to bylo vnímáno jako další zbytečná překážka.²²

Phillips zaznamenala, že, až na několik výjimek, byla anestetika z těchto právních nebo praktických důvodů zvířatům před chirurgickým zákrokem podávána. Jiná však byla situace u podávání analgetik (léků na tlášení bolesti), jejichž použití je v případě pokusných zvířat ponecháno na uvážení výzkumníka. „*Z tohoto důvodu nám může způsob podávání analgetik poskytnout daleko citlivější indikátor pohledu na bolest a utrpení zvířat vědeckých výzkumníků, než způsob podávání anestetik.*“ [Phillips 1993: 68]

Ačkoliv jsou analgetika podávána zcela běžně lidským pacientům a méně často (nikoli však zanedbatelně) domácím zvířatům ve veterinárních ordinacích, v experimentálních laboratořích, které autorka zkoumala, bylo podávání těchto léků

²² Vzhledem k vyžadované diskrétnosti od člověka, který mě na tuto přednášku tajně dostal, zde nemohu uvést název instituce. Tuto informaci mohu dodat individuálně na požádání.

téměř výjimečné. Z 18 laboratoří, které bylo možno zahrnout do tohoto vzorku, jich pouze tři analgetika zvířatům podávaly (viz tabulka 1).

Tabulka 1 Užití analgetik participanty výzkumu	
Kategorie	Počet laboratoří
A. Nepoužitelné pro výzkum (zvířata zabita před znovunabytím vědomí; nebolestivé procedury)	5
B. Analgetika použita po chirurgickém zákroku na běžném základu	2
C. Analgetika použita po chirurgickém zákroku (pouze u opic) k rychlému zotavení	1
D. Použití analgetik bylo hlášeno, ale v rozporu s pozorováním	1
E. Použití analgetik nebylo hlášeno, ani pozorováno, ani to nebylo zamýšleno	14
Zdroj: Phillips, Mary T. 1993. „Savages, drunks and lab animals: the researcher's perception of pain.“ <i>Society and Animals</i> , 1 (1), p.69	

Phillips poté vedla rozhovory s výzkumníky laboratoří kategorie E (analgetika nepodávaná). Ve většině případů byli výzkumníci otázkou na podávání analgetik zaskočení a uváděli, že je tato možnost vůbec nenapadla. Jeden výzkumník řekl: „*Nikdy jsem na to nepomyslel. Ani si nemyslím, že bych měl.*“ [Phillips 1993: 70]

Další uvedl, že sice předpokládá, že se po operaci bolesti zřejmě vyskytují, ale že by pro něj podávání utišujících léků znamenalo „*další proměnnou v experimentu.*“ [Ibid.] Také řekl, že zvířata vypadají normálně a vykazují běžné chování. Zde však Phillips dodává informaci, že etologické studie dokazují, že bolest může zvíře zakoušet i přes svůj normální vzhled. Odepírání analgetických

léků, protože si pracovník není zcela jistý, že zvíře zažívá bolest, autorce připadá paradoxní, neboť např. antibiotika jsou podávána i bez dokumentované přítomnosti bakteriální infekce.

Jeden z výzkumníků otázku analgezie dokonce považoval za zcela absurdní a se smíchem odpověděl: „*Pokud dáte zvířeti Aspirin, aby překonal své nepohodlí, co potom spaní na drátěné podlaze? Myslím, neměla byste jim dát nějaké piliny na spaní? (...) Cílem vašeho výzkumu se pak stane poskytování příjemného prostředí vašim zvířatům.*“ [Ibid.: 71]

Phillips se setkala i s důvody, které byly založeny na chybném přesvědčení. Jeden vědec uvedl, že nemůže podávat svým kočkám analgetika na bázi morfinu. Další řekl, že kočky nemůže podat Demerol (lék na bázi morfinu), protože „*kočky se mohou zbláznit, když jim podáte Demerol.*“ [Ibid.] Autorka však dokládá, že standardní veterinární příručka použití Demerolu u koček doporučuje.

Obecně se autorka setkala s téměř absolutním nezájmem o analgezii zvířat v laboratořích a upozorňuje na obrovský rozdíl mezi zacházení s těmito a domácími zvířaty. Jak uvádí, mezi výzkumníky nebyli žádní „*karteziánci*“, většina z nich měla dokonce domácí mazlíčky. „*Výzkumníci věřili, že všechna zvířata jsou schopna cítit bolest, ale to, co skutečně viděli, když se dívali na laboratorní zvířata, byla vědecky objektivní, nikoliv zvířecí subjektivní zkušenost.*“ [Ibid.: 77]

Sociální konstruování zvířat jako laboratorních objektů tedy také ovlivňuje způsob, jakým je bráno v úvahu subjektivní prožívání těchto mimolidských tvorů ve smyslu jeho snadnější ignorace.

5. Modernita a byrokratizace

Slovo modernita v názvu této kapitoly jsem si záměrně vypůjčila ze slavné knihy Zygmunta Baumana *Modernita a holocaust*. Nechci zde klást rovnítko mezi osudy milionů obětí nacistického režimu a situací zvířat zabíjených ve výzkumných centrech. Při četbě Baumanovy knihy jsem si však uvědomila, že mnohé z toho, čím vysvětluje otázku masového vraždění v nitru civilizované a tzv. moderní společnosti, dokáže odhalit i některé méně uvědomované a ne příliš diskutované příčiny současné laboratorní praxe.

Hledání souvislostí mezi vivisekční praxí a nacistickým holocaustem se věnovalo již několik autorů. Mezi nejznámější patří práce dvou amerických historiků Charlese Pattersona [Patterson 2003] a Boria Saxe [Sax 2003]. Jak zjistil Patterson během svých rozhovorů, toto propojení vnímali mnohdy i ti, kteří sami prošli pocitem ponížení a beznaděje v roli oběti během druhé světové války nebo se holocaust týkal jejich blízkých příbuzných. Nebylo ani výjimkou, že se tito lidé sami angažovali v hnutí za práva zvířat. Při vysvětlení svých motivací, které je přivedly k tomuto aktivismu, poukazovali právě na paralelu mezi jejich vlastní zkušenosti a postavením zvířat v dnešní společnosti.

Anne Mullerová, která za druhé světové války přišla o mnoho členů rodiny, uvedla své pocity následovně: „*Když vyrůstáte s vědomím, že vaše rodina byla vyvražděna vládou a národem, které vás pokládaly za bezcenné, či ještě za něco horšího, a které měly nad vámi moc a vykonávaly ji s brutální silou, vzaly si všechno, i vaše životy, nemůžete si pomoci a musíte hluboce soucítit s těmi, kteří se ocitli v takové krizové situaci. Zvířata jsou slabá, nikdo je nevyslechne, neumí si navzájem pomáhat, ani sami sobě. Byli jsme na tom stejně jako oni.*“ [Patterson 2003: 132]. Alexu Hershafťovi nacisté zabili otce, ale jemu samotnému se podařilo utéct a emigrovat do Spojených států. Jeho vlastní zkušenosti z utlačování jej přivedly k aktivismu za práva zvířat. „*Uprostřed nejdokonalejší technologie,*

hédonistického životního stylu, oslnivých (...) památek jsou „černé díry“. Jsou jimi výzkumné laboratoře (...) – anonymní komplexy, kde různé společnosti ze špinavých obchodních zájmů zneužívají a zabíjejí nevinné, citící tvory. To jsou naše koncentrační tábory. Podobně jako hodní němečtí měšťáci víme, co se děje uvnitř, ale nechceme se o tom na vlastní oči přesvědčit.“ [Ibid.: 136]. Barbara Stagnová sice druhou světovou válku nezažila, ale nacisté ji zabili oba prarodiče. „Když jsem se dozvěděla o plynových komorách a lidech, které do nich naháněli a zabíjeli, včetně mých prarodičů, hrozně mě to vyděsilo. Byla jsem šokovaná skutečností, že tak obrovské množství lidí mohlo být necitlivé k lidskému trpení. To je snad to skutečně poučení z holocaustu, či snad ne? To, že lidé byli schopní provádět cokoli s těmi, které pokládali za „podlidi“. Což je ovšem totéž, co my děláme se zvířaty.“ [Ibid.: 139]

5.1 Mechanismy překonávání „lidskosti“

Nyní se vrátíme k Baumanovi, který se snaží odhalit společenské podmínky vzniku holocaustu. Aktivisté za práva zvířat a laici z řad veřejnosti, pokud jsou vystaveni zobrazení laboratorní reality bez kontextu a účelového ospravedlnění, mají tendenci hodnotit krutě vnímané praktiky jako výsledek extrémní necitlivosti nebo brutality. Tímto způsobem reflexe je však někdy zakrývána jejich skutečná podstata. Podobně Bauman hovoří o holocaustu, který bylo zvykem interpretovat jako ukrutnosti, které páchali rození zločinci, sadisté nebo jinak defektní jedinci. Tyto interpretace však nemají oporu ve faktech. „Už víme, že instituce odpovědné za holocaust nebyly – i když byly shledány zločineckými - v žádném legitimním sociologickém smyslu patologické či nenormální“ [Bauman 2003: 53]. Otázkou tedy je, jak bylo možné zařídit, aby se jednající oprostili od živočišné lítosti, kterou pociťují všichni normální lidé při pohledu na tělesné utrpení.

Sociální psycholog Herbert Kelman, který se obdobně jako Bauman věnuje vysvětlení příčin masového vraždění, vyjmenoval tři podmínky, které musí být

splněny, aby měly morální zábrany vůči násilným zvěrstvům tendenci ustupovat: „a) proces autority, který definuje situaci tak, že neplatí standardní morální principy a jedinec je zproštěn odpovědnosti za osobní morální volby; b) proces rutinizace, která organizuje jednání tak, že neexistuje příležitost pro nadnesení morálních otázek a provádění morálních rozhodnutí; a c) proces dehumanizace, který zbavuje oběť i pachatele identity a podobnosti.“ [Kelman 1973: 23]

Pokud se nyní přesuneme na otázku výzkumných laboratoří, zdá se, že jsou všechny tyto podmínky splněny. Rozebereme si je nyní podrobněji.

a) Násilí je schváleno autoritou – společnost obvykle vědeckým a zejména lékařským institucím uděluje vysoký status a obecně důvěřuje tvrzením, že použití zvířat je v těchto experimentech nevyhnutelné a že je nutné pro lidské dobro. Také je - na rozdíl od jiných druhů výzkumu, např. psychologických – veřejnost častěji ospravedlňuje. [Hagelin et al. 2003] Toto všeobecné mínění je podporováno postojem státních autorit a vyjádřeno v legislativě. Např. zákon na ochranu zvířat, který se v jiných (zejména v neinstitucionalizovaných) oblastech lidského zacházení se zvířaty stále zpřísňuje, poskytuje významné výjimky pro potřeby využívání zvířat ve vědeckém výzkumu. Uvést mohu příklad z českého zákona „S výjimkou pokusů na zvířatech se mohou vykonávat zásahy, které způsobují bolest, jedině po celkovém nebo místním znecitlivění zvířete osobou odborně způsobilou.“ (Sbírka zákonů ČR, 246/1992 Sb., § 7 odst.1) Silné ospravedlnění a souhlas autority lze vyčíst i ze zákonné definice pokusů na zvířatech. Podle zákona na ochranu zvířat se pokusem rozumí „jakékoliv použití zvířete k pokusným nebo jiným vědeckým účelům, které u zvířete vyvolá nebo je způsobilé vyvolat bolest nebo utrpení, anebo které může vést k trvalému poškození nebo ke ztížení přirozeného způsobu života zvířete, anebo které v důsledku provedených zákroků nebo provedených úkonů vede nebo může vést k tomu, aby se zvíře s takovýmto poškozením narodilo.“ (Sbírka zákonů ČR, 246/1992 Sb., § 3 odst. u)

b) Jednání je rutinizováno – Arluke si při svých pozorováních laboratorních pracovníků všiml, že se zabíjení zvířat stalo pro většinu experimentátorů denní rutinou, nad kterou příliš z hlediska etického či emocionálního nepozastávají. Jak jeden výzkumník řekl, „*zabíjení zvířat je podobné jako rekreační sex, protože to děláte bez emocí.*“ [Arluke 1992: 34] Experimentování má dále určitá zavedená pravidla, která se vlivem konservatismu institucí i výzkumníků obtížně mění. Singer tvrdí, že jakmile se stane nějaká technika uznávaným způsobem výzkumu, začne se sama posilovat a je velice těžké se jí zbavit. V této souvislosti uvádí jako jeden z důvodů způsob přidělování grantů podle známosti použité metodologie. „*Návrh na nový experiment se zvířaty vedení výzkumu podpoří, pokud v minulosti schválilo i jiné pokusy. Nové metody, které nevyužívají zvířata, budou méně známé a pravděpodobně nebudou tolik podporovány.*“ [Singer 2001: 84] Rutinní charakter lze doložit i na velkém množství používaných zvířat. Celosvětově je pro účelu experimentu využito přibližně 100 milionů obratlovců, v samotné Evropské unii to je 12 milionů [Taylor et al. 2008].

c) Oběti násilí jsou dehumanizovány – zvířata používaná ve výzkumech jsou systematicky zbavována své individuality. Tento proces popisuje i bývalý primatolog Roger Fouts (citovaný v knize Deborah Blumové), který prováděl výzkumy se šimpanzi. Američtí vědci využívají ročně přibližně 40.000 opic a podle Foutse je v takovém množství jasné, že nebudou mít jména, ale pouze čísla na obojcích či vytetovaná na kůži. „*Děláme jim totéž jako vojáci ve válce. Beze jmen se stávají anonymními, ztrácí tvář, ztrácí svou identitu. Je to extrémní vykořisťování, stejné jako v laboratořích nacistického Německa.*“ [Blum 1994: 6] Svým studentům vždy vštěpoval, že šimpanzi nepatří lidem, ale Bohu, šimpanzy oslovoval jménem, slavil jejich narozeniny a stal se kritikem převažující praxe odosobnění. „*Když se podíváme na vědeckou komunitu, tak někdo už musí vstát a říct, že císař nemá žádné šaty. Šimpanzi nejsou čísla, nejsou to chlupaté testovací nádoby. Lidskou aroganci musíme rozhodně nahradit soucitem.*“ [Ibid.: 5]

Podrobnějším popisům způsobů de-individualizace zvířat jsem se již věnovala v kapitole 4. Sociální konstrukce zvířat.

5.2 Problém morální neviditelnosti

Dalším mechanismem je podle Baumana sociální produkce morální neviditelnosti. Dochází k němu tehdy, když morální stránka jednání není bezprostředně známá, nebo je jí zabráněno vyplynout na povrch, aby se mohla stát předmětem diskuze, jinými slovy „*morální povaha jednání je buď neviditelná, nebo se cílevědomě zakrývá*“ [Bauman 2003: 59].

Z několika výzkumů vyplývá, že vědci experimentující se zvířaty nejsou příliš ochotní se bavit o každodenní realitě prostředí jejich laboratoře, kde jsou zvířata vystavována bolesti, záměrně vyvolaným nemocem či jiným druhům strádání. Odmítají hovořit o své práci buď z důvodu, že sami cítí morální problematiku své činnosti, nebo že se obávají negativních reakcí veřejnosti, která se s rostoucí měrou (i když ne většinou) staví na stranu aktivistů za práva zvířat. Arluke si ve svém výzkumu, který provedl mezi 130 experimentátory, všiml, že respondenti záměrně tají skutečnou náplň své činnosti. „*Místo využívání zvířat hovoří v neurčitých termínech, že pracují např. v oddělení radiologie v Bostonské nemocnici nebo že dělají výzkum rakoviny.*“ [Arluke 1991: 314]. Někteří z nich sami cítili, že je jejich jednání problematické a tyto nepřímé výroky používali k zachování pozitivního sebeobrazu. Jiní byli naopak hrdí na svou práci a informace přetvářeli kvůli obavám z nepochopení či dokonce nepříjemných konfliktních situací, které pochází od lidí neinformovaných a příliš emocionálních. Jak jeden z nich poznamenal: „*je to dáno současným klimatem tam venku se všemi těmi aktivisty za práva zvířat. Nestydím se za to, co dělám, ale nejsem ani hloupá. Nechlubím se tím.*“ [Ibid.: 315].

Dalším způsob zakrývání můžeme odhalit ve způsobu, kterým jsou psané závěrečné zprávy z výzkumů. Turner provedl obsahovou analýzu výzkumných

zpráv publikovaných ve třech vědeckých časopisech (Nature, Science a New Scientist) a dvou časopisech určených jak vědcům, tak laické veřejnosti (The Economist a The Times Higher Education Supplement). Společným rysem těchto zpráv bylo velmi malé množství podrobných popisů procedur uskutečněných na zvířatech, jejich „welfare“ či životních podmínek a počet používaných zvířat. Nedostatek informací ohledně využívání zvířat ve výzkumu je podle něj vážným problémem, protože vede k nedostatku informací ve veřejné debatě, která za těchto okolností nemůže reflektovat skutečný stav věci. Turner věří, že *„více informací by mohlo vést veřejnost k vyžadování vyšších standardů ospravedlnění zvířecích experimentů a k serióznějšímu přístupu vylučujícímu bolest, utrpení, stres a deprivaci používaných zvířat.“* [Turner 1998: 37]

5.3 Byrokratizace vědeckých institucí

Dalším způsobem, kterým se jednající zbavují nutnosti morální konfrontace je podle Baumana vysoký stupeň byrokratizace, která organizuje jednání s důrazem na disciplinaritu a potlačení osobních motivů. *„Holocaust se v žádném okamžiku svého dlouhodobého a složitého provádění nedostal do konfliktu se zásadami racionality.“* [Bauman 2003: 51] V této souvislosti Bauman odkazuje na výpověď souzeného nacistického velitele při norimberském procesu: *„Své mravní svědomí podřizuji skutečnosti, že jsem byl voják, tedy relativně málo významné kolečko ve velkém stroji.“* [Ibid.: 57]

Téma byrokracie do společenských věd přinesl Max Weber, který tohoto pojmu užívá v hodnotově neutrálním významu. Byrokracii vymezuje jako nezbytnou součást moderní společnosti a v rámci teorie panství ji označuje za racionální autoritu. Ideální typ byrokratické organizace se podle Webera vyznačuje hierarchickou a neosobní strukturou (činnost není vázána na konkrétní jedince, ale na formalizované pozice a funkce), rozhodnutí jsou činěna na základě

formalizovaných obecných pravidel a tato struktura se svou povahou blíží naprosté eliminaci osobních vztahů a neracionálních ohledů. [Weber 1997: 66-67]

Merton naopak poukazuje na dysfunkce, které z byrokratického zřízení vyplývají. Jedním z používaných pojmů je „kvalifikovaná neschopnost“, která je paradoxně výsledkem schopností a získaných dovedností. *„Jednání opírající se o školení a dovednosti, které byly s úspěchem využívány v minulosti, mohou za změněných podmínek vyústit v nevhodné reakce.“* [Merton 2000: 182] Zde můžeme poukázat na pomalé reakce experimentátorů na změny hodnotových postojů ve společnosti, které jim musí být ve většině případů, jak jsem již uvedla v předchozí kapitole, vnucovány legislativními nařízeními, tedy opět byrokratickou cestou.

Dalším aspektem byrokracie je podle Mertona vysoká míra konformity s předepsanými vzorci jednání, která může vyústit v „přemístění cílů“, při kterém se z instrumentální hodnoty stává hodnota konečná. Jak Merton dodává, *„právě ty mechanismy, které zvyšují pravděpodobnost konformity, vedou také k přemrštěné starosti o striktní dodržování nařízení, která v člověku vzbuzuje ustrašenost, konzervativnost a zbytečnou malichernost.“* [Ibid.: 187] V laboratorním prostředí to může znamenat skutečnost, že vědec, chce-li publikovat a získávat finanční podporu, nejlepším způsobem je praktikovat zavedené postupy, kterým je experimentování se zvířaty. Jak uvádí filosof Singer, jednoduchým způsobem, jak si zajistit pokračování svého výzkumu, je psaní otevřených závěrečných zpráv. *„Jak jsme viděli, pro výzkumníky není neobvyklé připustit, že podobné pokusy se už mnohokrát prováděly, ale bez této či tamté malé obměny; a nejčastějším závěrem vědecké publikace je prohlášení, že ‚je nutný další výzkum‘“* [Singer 2001: 85]

Vysvětlení odporu výzkumníků k zavádění alternativ můžeme najít také v Mertonově popisu tzv. profesní hrdosti, *„která je vede k odporu k těm změnám, za nimiž cítí vliv někoho jiného.“* [Merton 2000: 188] U zavádění alternativních testů a zpříšňování zákonů na ochranu zvířat jsou to právě vnější podmínky, které do jejich práce zasahují. Hodnotové otázky si zbyrokratizovaná věda zpravidla

sama od sebe neklade. Oleg Suša, který analyzuje byrokratizaci vědeckých institucí ve vztahu k reflexi a způsobu řešení ekologické krize, k tomuto problému dodává: „*Fakta*‘, o kterých experti diskutují, jsou vyňata z širších hodnotově-kulturních kontextů nebo posuzována jen podle hodnotové formulace dané legislativou.“ [Suša 1997: 160]

Díky podrobné analýze byrokratické povahy výzkumných center bychom mohli dojít k odhalení rozporu mezi deklarovanými cíli výzkumu (dobro a zdraví lidstva, vědecký pokrok) a skutečnými důvody provádění této praxe (rutina, nutnost publikovat, prestiž, osobní zvědavost). Gluck a Kubacki ve svém článku biomedicínském výzkumu tvrdí, že mnoho publikovaných výzkumů je triviálních, je jich velké množství a ne vždy přináší něco nového nebo lidstvu prospěšného. Podle autorů tím vědci reagují na kvantitativní požadavek „publikuj nebo zemři“, což se projevuje např. tím, že je v biomedicínských časopisech ročně publikováno přibližně 1 milion nových článků. Zároveň kriticky dodávají, že „*jedna věc je plýtvat svým vlastním časem a časem ostatních vědců, ale jiná věc je plýtvat životy ostatních zvířat*“ [Gluck and Kubacki 1991: 166]

5.4 Dělbá práce

Neodmyslitelnou součástí laboratorní práce je rozdělení rolí a specializace. V laboratoři se na společné činnosti mohou podílet vedoucí výzkumníci, postgraduální studenti, laboratorní technici, veterináři a ošetřovatelé zvířat. Způsob, kterým se se zvířaty setkávají, se většinou liší. Vedoucí výzkumník, který plánuje způsob experimentování, přichází do laboratoře většinou pouze pro výsledky a data, studenti a technici provádí samotné chirurgické zákroky, veterináři kontrolují zdraví používaných zvířat a ošetřovatelé dbají na jejich životní pohodu v době, kdy experiment neprobíhá. Ošetřovatelé zpravidla tráví se zvířaty nejvíce času a setkávají se s nimi za plného vědomí, veterináři nebo asistenti je uvedou do narkózy a další výzkumníci již zvířata při vědomí nemusí vůbec spatřit.

„Specializované úkoly a role jsou typicky takové, že oddělují oběť od těch, kteří provádí obětování. Další mají na práci připravovat oběť, ale neprovádí obětování samotné.“ [Arluke 1988: 104] Vedoucí projektů, laboratoří a obecně lidé, kteří většinou rozhodují, jakým způsobem se bude určitá studie provádět, setkání s „objekty“, které by mohlo vznést morální otázky, vůbec nemusí podstoupit.

Tento problém můžeme vnímat jako obecnější rys moderní společnosti, který historik John Lachs nazývá *zprostředkování jednání* (the mediation of action): *„Osoba, která vykonává jednání za druhého je ‚zprostředkovatelem‘: stojí mezi mnou a mým jednáním tím způsobem, že je pro mě nemožné jej přímo prožívat“* [Lachs 1981: 12] Osoba, která je zodpovědná za jednání, které může být vnímané jako morálně problematické (člověk, který lobuje za podporu experimentování se zvířaty, ten, který schvaluje zákony nebo ten, který plánuje způsob provedení výzkumu) tedy nemá přímou zkušenost s důsledky svého jednání a necítí se být za ně morálně odpovědný. Druhá osoba, která provádí samotné úkony, nerozhoduje o tom, zda se budou provádět. *„Vždy je bude vnímat jako záležitost někoho jiného a sebe jako nevinný nástroj cizí vůle.“* [Ibid.: 13] Fyzická distance tak způsobuje rozmělnění odpovědnosti. *„Toto je přirozeným výsledkem rozsáhlého zprostředkování, které nevyhnutelně vede k obrovské nevědomosti.“* [Ibid.: 58]

Lachs také upozorňuje na to, že obsah jednání může být zprostředkován skrze jazyk, který však nikdy nemá sílu přímé zkušenosti. Navíc jsem již naznačila, že závěrečné zprávy z výzkumů a publikované články mohou být zkreslující v tom smyslu, že potlačují kontroverzní a emoce vzbuzující popisy. Ať už proto, že jazyk vědy se zaměřuje především na nehodnotově zatížená data nebo proto, že se záměrně vyhýbá špatné publicitě [Turner 1998].

S problémem dělby práce a štěpením morální odpovědnosti souvisí i otázka odbornosti. Bauman popisuje odbornost jako moderní formu autority, která vyžaduje po svých nositelích určité znalosti a dovednosti, díky kterým jsou

pověřeni vykonávat specifické úkony. Odpovědnost za tyto úkony však tkví nikoliv v odbornících samotných, ale spíše v dovednostech, které reprezentují. „*Jednající slouží pouze jako zprostředkovatelé znalostí, jako nositelé ‚know-how‘, a jejich osobní odpovědnost spočívá výhradně v tom, aby tyto znalosti náležitě reprezentovali, tj. aby věci prováděli podle ‚stavu techniky‘*“ [Bauman 2003: 267]. Výzkumník, který provádí pokusy na zvířatech je tedy pouze nositelem a je si vědom toho, že pokud tímto způsobem nebude jednat on sám, na jeho místo nastoupí jiný odborník.

5.5 Exemplární případ

Na závěr této kapitoly si představíme konkrétní případ experimentování, na kterém si můžeme dobře ukázat, jakým způsobem fungují výše vyjmenovávané mechanismy.

Americký psycholog Harry F. Harlow (1905-1981) zahájil svou kariéru v roce 1930 zkoumáním kognitivních schopností opic druhu makak rhesus. Jeho experimenty zkoumající proces učení však vyžadovaly rané oddělení mláďat od svých matek a postupem času si všimnul, že tyto opice vykazovaly abnormality ve svém chování. V roce 1950 proto změnil oblast svého zájmu a rozhodl se zkoumat důležitost vazby mezi matkou a dítětem. [Guerrini 2003: 130]

Nejprve se zabýval účinky částečné a později úplné sociální izolace. Peter Singer cituje Harlowovy texty, kde popisuje způsob, kterým této izolace se svými kolegy dosahoval: „*Opice jsme zavřeli již několik hodin po narození na tři, šest nebo dvanáct měsíců do komory z nerezové oceli. Během izolace nebyly opice v kontaktu s jinými zvířaty či lidmi.*“ [Singer 2001: 45] Díky těmto pokusům došli k závěru, že raná izolace snižuje socioemoční hladinu, kdy primární odezvou je strach.

Ačkoliv mu byly známé závěry britského kolegy Johna Bowlbyho z výzkumu následků mateřské deprivace, kterou zkoumal u sirotků, uprchlíků a dětí

z výchovných ústavů, neodradilo jej to od přípravy a provedení kontroverzní série pokusů s mláďaty makaků.

Harlow a jeho dlouholetý spolupracovník Suomi se rozhodli vyvolávat depresi u opičích mláďat tím, že jim dovolili se upnout k napodobenině matky, ze které se však může stát „monstrum“. Prvním monstrem byla látková opičí matka vypouštějící prudce stlačený vzduch, další napodobenina prováděla prudké pohyby a třetí v sobě měla drátěný rám, který mládě odmrštil. Mládě se i přes tyto překážky k napodobenině vracelo a tisklo se k ní. Harlow proto uvádí, že poté vyrobili *„dikobrazí matku. Z předního povrchu této matky se daly vysunout ostré mosazné hroty. Ačkoliv z nich bylo mládě nervózní, pouze počkalo, až se hroty zasunou zpět, vrátilo se k matce a objalo ji.“* [Singer 2001: 47]

Nakonec zjistili, že snazší metodou je použít živé opičí matky-monstra, které byly od narození zavřené v izolaci a uměle oplodněny. Své výsledky popisovali slovy: *„Jedním z jejich oblíbených triků bylo rozdrtit lebku mláděte v zubech. Ale opravdu nechutným modelem chování bylo, když rozbily obličej mláděte o podlahu a potom jí sem a tam smýkaly.“* [Ibid.]

V dalších letech se zabývali vyvoláváním depresí a stavů zděšení pomocí různých zařízení, které nazývali „studní zoufalství“ a „tunelem hrůzy“. Paradox všech těchto pokusů tkví v tom, že na jedné straně tito výzkumníci předpokládali podobnost používaných zvířat s lidmi, jejich schopnost učení, emocionální život a možnost trpět duševními poruchami a na druhé straně prováděli pokusy, které byly vzhledem k uznaným duševním charakteristikám zvířat neuvěřitelně kruté a neospravedlnitelné.

Sporná byla i jejich užitečnost. Jak dodává Singer, Harlow a jeho následovníci zřejmě *„vůbec nepřišli na základní otázku, proč vůbec provádět pokusy s mateřskou deprivací na zvířatech. Dokonce se ani nesnažili pokusy ospravedlnit tím, že přinesou výsledky užitečné pro lidstvo.“* [Ibid.: 49]

Deborah Blum upozorňuje, že i 40 let po zahájení Harlowých pokusů, jeho nástupci (např. Sackett, Suomi a Levine) stále vymýšlí nové metody, jak způsobit opicím deprivace z odloučení, a že za tyto pokusy dostávají dobře zapláceno. V sérii deprivacních experimentů již bylo podle autorky použito přes 2 tisíce opic a utraceno 60 milionů dolarů. Zmiňuje také, že Seymour Levine byl v době psaní její knihy zrovna „*v polovině pětiletého grantu za 1 milion dolarů a studuje stres u opic navozený oddělením od jejich rodiny.*“ [Blum 1994: 97]

Na důkaz skutečnosti, že tyto výzkumy neměly pro lidstvo žádný užitek, cituje Blum psychiatra Roberta Bayarda. Bayard zkoumal 2137 odkazů v lékařských časopisech, které se zabývaly izolací a dětskou deprivací, a nenašel jediný, který by odkazoval na tyto výzkumy s opicemi. „*Z toho všeho lze usoudit, že výzkum separace mladých zvířat nemá žádnou hodnotu pro nikoho kromě těch, kteří byli sami zahrnuti ve výzkumu.*“ [Ibid.: 98]

Harlowův bývalý student John Gluck analyzoval důvody, které stály za nepřetržitým sledem deprivacních experimentů a proč nebyly kritizované jeho současníky, spolupracovníky a studenty pracujícími v jeho laboratoři.

Nejprve se zmiňuje o motivacích samotného Harlowa. Popisuje jej jako nekompromisního experimentátora bez sentimentálního vztahu ke zvířatům. Svým studentům výzkum vykresloval jako válku s přírodou, ve které musí být normální pravidla morálky odložena. Harlow podle něj také otevřeně přiznal, že „*byl silně motivován úspěchem a veřejnou prestiží.*“ [Gluck 1997: 156]

V další části své analýzy Gluck vyjmenovává pět hlavních příčin, které způsobily, že tyto studie nebyly podrobeny kritickému zkoumání a proč byly namísto předpokládaného odsouzení odměňovány vysokými granty a vyznamenáními (v roce 1970 např. Harlow obdržel nejvyšší ocenění za vědu udělovanou americkou vládou).

1) Vážené postavení – v době, kdy se Harlow zabýval popisovanými experimenty, byl již renomovaným vědcem ve vysokém postavení. Možnost kritiky od ostatních vědců byla díky jeho vysoké důvěryhodnosti velmi omezená.

2) Způsob prezentování – Harlow používal k prezentování své práce velmi neobvyklý jazyk, ve kterém kombinoval surově znějící popisy - odmítavé matky popisoval jako „*železné panny*“, aparát k jejich umělému oplodnění nazýval „*znásilňovací rampou*“ – a poetický jazyk, který měl situaci zmírňovat, např. diskuzi o sexuálních dysfunkcích sociálně izolovaných zvířat pojmenoval jako „*Kázání na hoře*“. [Ibid.: 157]

3) Odezva od kolegů – většina kritiky, která přicházela od jeho současníků, se týkala pouze nebezpečí negativního vlivu na veřejnost. Když chtěl např. publikovat svou práci v časopise *Experimental Psychology*, editoři mu navrhli, aby místo fotografií používal schematické kresby a aby zmínil používané termíny. Nikdo mu nenaznačil, že by takové výzkumy neměly být vůbec prováděny a publikovány, ale že „*jejich prezentace vyžaduje zmírnění kvůli potenciální špatné publicitě.*“ [Ibid.: 158]

4) Podpora Johna Bowlbyho – dalším faktorem byla jeho dlouholetá spolupráce s vysoce uznávaným britským psychiatrem Johnem Bowlby. Podle Glucka „*udržovali Bowlby a Harlow vztah vzájemného respektu a podpory.*“ [Ibid.: 159]

5) Způsob organizace laboratoře – díky vydatné grantové podpoře bylo možné v Harlowově laboratoři zorganizovat vysoce specializovanou organizační strukturu, což vedlo k důsledkům popsáným v předešlé části věnované otázce dělby práce. „*Ačkoliv toto rozdělení vedlo k efektivitě a produktivitě, mělo také za důsledek snížení potřeby, aby byla jedna osoba zahrnuta v celém experimentálním procesu.*“ [Ibid.] Pracovníci tedy mohli analyzovat data, modelovat proměnné a zároveň vůbec nepřijít do kontaktu s pokusnými zvířaty. Harlow, který

experimenty nejčastěji plánoval, se v pozdějších letech se zvířaty vůbec neseťkával a namísto reality vnímal pouze abstraktní cíle.

Případ Harryho F. Harlowa by mohl sloužit jako odstrašující případ toho, jak snadno a nepozorovaně se mohou do nitra biomedicínské vědy dostat zbytečné a kruté experimenty, pokud nebude vyžadována důsledná kritická sebereflexe a odhalování latentních faktorů.

6. Návrat emocí

Ačkoliv v prostředí laboratoře dochází k výše popsaným procesům, které utlumují morální otázky, přesto se podle několika autorů objevují mezi laboratorními pracovníky pocity viny a navazování „nestandardních“ vztahů s pokusnými zvířaty.

6.1 Stres a pocity viny

Arnold Arluke, který během svého etnografického výzkumu provedl rozhovory s přibližně 400 vedoucími výzkumníky, veterináři, studenty, výzkumnými techniky a ošetřovateli, si všiml, že laboratorní kultura poskytuje množství způsobů, jak si udržet emocionální odstup. Zároveň však zaznamenal, že i přes tyto nabízené postupy se mezi některými laboratorními pracovníky vyskytují nepříjemné pocity neklidu, stresu nebo viny. *„Několik lidí mělo časté příznaky deprese nebo úzkosti, jako noční můry, nespavost a zvýšenou konzumaci alkoholu, které připisovali své práci se zvířaty.“* [Arluke 1992: 33] Častější byly mírné, epizodicky se opakující pocity znepokojení.

Situace je pro pracovníky stěžována skutečností, že podobné pocity bývají v prostředí laboratoře tabu. Pracovníci věřili, že by se o svých pocitech neměli dělit se svými kolegy, neboť nepatří do „skutečného světa“ laboratorní práce. Navíc *„jedinci věřili, že jejich kolegové se se svými pocity byli schopni vyrovnat lépe než oni.“* [Ibid.]

Na bariéru mlčenlivosti o pocitech výzkumníků narážel sám autor v situaci, kdy své poznatky z etnografických výzkumů reprodukoval publiku experimentátorů. Původně svou přednášku nazval *Experimentátorova vina*, ale bylo mu sděleno, že je tento název příliš kontroverzní. Proto ji přejmenoval na *Stres mezi výzkumníky*, později na *Jak se výzkumníci vyrovnávají se svými pocity*, až se nakonec rozhodl své další přednášky uvádět *Bez názvu* [Ibid.]

Lidé, kteří v takovém prostředí měli potřebu navazovat vztahy se svými zvířaty, se cítili izolováni a terčem posměchu svých kolegů. V jedné laboratoři např. technika, který odmítal objektivizaci používaných zvířat, nazývali „*problémovým dítětem*“ [Ibid.: 34]

6.2 Emocionální pouta se zvířaty

Navazování emocionálních vztahů se zvířaty a přetváření jejich statusu z objektů zpět na domácí mazlíčky není v laboratorním prostředí tak neobvyklé, jak by se mohlo na první pohled zdát. Některé pracovníky laboratorní kulturou vyžadovaná objektivizace psychologicky neuspokojuje a mají pocit, že, pokud se zvířaty nebudou interagovat, budou tím popírat část svého já.

Americký psycholog Harold Herzog při svých výzkumech zjistil, že vztahy se zvířaty navazují nejvíce lidé, kteří jsou s nimi nejčastěji v kontaktu, tedy ošetřovatelé a laboratorní technici. Vedoucí pracovníci, kteří do laboratoře přichází pouze kompletovat data nebo provádět náročnější chirurgické zákroky, nemají příliš příležitostí se zvířaty interagovat. Mezi těmito dvěma skupinami pak na pracovišti mohou vznikat konflikty ze vzájemného nepochopení. Herzog zaznamenal, že si ošetřovatelský personál často stěžoval na necitlivost vědců, kteří do zařízení se zvířaty chodí jen vzácně, pokládají zvířata za pouhé orgány a navíc prokazují malé pochopení pro etická znepokojení techniků a ošetřovatelů. Jeden technik např. našťavaně vyprávěl o incidentu, kdy jej vědec pozval k účasti na operaci a následnému usmrcení psa, se kterým měl tento pracovník vytvořené pouto. Výzkumník se mylně domníval, že bude mít technik zájem o tento proces, ve skutečnosti se „*technik cítil hluboce uražen zjevnou necitlivostí vědce.*“ [Herzog 2002: 30]

Zde můžeme dodat, že dělba práce, která způsobuje různé úrovně interakcí a času stráveného se zvířaty, nemusí být jediným důvodem těchto konfliktů a odlišného pojetí statusu pokusných zvířat. Ošetřovatelé - na rozdíl od vedoucích

výzkumníků - neprošli dlouholetou socializací, která by je naučila etické distanci (viz kapitola 3).

Podobné závěry přinesl i Arluke (1988). Kromě vyšší pravděpodobnosti navázání vztahů se zvířaty mezi laboratorními techniky a ošetřovateli, popisuje způsoby, jakým se mění postavení pokusných zvířat směrem ke statusu domácích mazlíčků. Na abstraktní rovině byl tento vztah zaznamenaný fotkami či kresbami pověšenými na zdech některých zařízení. Pracovníci při dotazu namířeném na tuto laboratorní výzdobu odpovídali, že to odráží jejich obecnou sympatii a zájem o zvířata.

Na konkrétní rovině zase odhalil, že se v laboratořích čas od času objevovala „osvobozená zvířata“. Tímto pojmem označil zvířata, která byla adoptována jednotlivci či skupinou lidí a byla zcela vyloučena z procesu experimentování. Takovým tvorům pak byla věnována speciální pozornost a náklonnost většiny pracovníků laboratoře. Nejvíce takových adopcí se vyskytovalo v zařízeních, která experimentovala se psy, ale poukazuje i na příklady osvobození „nižších“ zvířat. V jedné laboratoři bylo např. jedno morče vybráno za maskota a mazlíčka, pracovníci mu dali jméno, učili jej různým trikům a zacházeli s ním zcela odlišně než s ostatními zvířaty. Když mu jednou uvízla noha v kleci a zlomila se, laboratorní chirurg zvíře svým zákrokem zachránil. V chirurgické laboratoři ve vedlejších dveřích si *„pes-1891 také zlomil nohu při nehodě s klecí, ale byl utracen.“* [Arluke 1988: 107] Tato osvobozená zvířata měla podle Arlukeho pro pracovníky důležitou funkci, jelikož jejich prostřednictvím mohli projevat své přirozené emoce způsobem, na jaký byli zvyklí v každodenním životě.

Kromě zcela osvobozených zvířat zaznamenal i případy „zachráněných zvířat“, která sice byla zahrnuta v experimentu, ale na jeho konci byla zachráněna před usmrcením. Arluke zaznamenal řadu případů, kdy si experimentátoři na konci pokusu zvířata sami adoptovali jako domácí mazlíčky nebo jim našli nový domov, ale vyskytovaly se i jiné způsoby jejich záchrany. U některých zvířat adopce nebyla

možná, protože se jednalo o velké primáty. V tomto případě je „*hlavní výzkumník nechal dožít v laboratorním zařízení do doby, kdy zemřely přirozenou smrtí.*“ [Ibid.: 108] Jiný výzkumník zase vypustil přibližně dvacet myši do pole poté, co dokončil svůj výzkum. Některé z těchto příběhů se podle Arlukeho stávají v laboratořích legendami a vypráví se dlouhá léta poté, co se udály. V těchto vyprávěních jsou často vědci a technici „*vykreslováni jako hrdinové*“ [Ibid.: 109]

6.3 Srovnání dvou přístupů

Biomedicínská věda podle autorů Arluke a Sanderse vytváří epistemickou komunitu, která se svými členy na obecné úrovni sdílí systém významů připisovaných laboratorním zvířatům. Ti, kteří provádí pokusy na zvířatech, by je neměli vnímat a zacházet s nimi jako s domácími mazlíčky, kteří jsou milováni, ani jako s objekty, se kterými je špatně zacházeno, ale jako s nástroji, které nemají žádný význam mimo vědecký záměr. I přes tento obecně sdílený význam zvířat se však mohou objevit „*malé skupiny a individuální organizace, které tvoří epistemickou komunitu a produkují své vlastní ‚lokální‘ významy*“ [Arluke and Sanders 1996: 108].

Arluke navštívil dvě taková zařízení, kde byl znatelný posun ve sdíleném významu laboratorních zvířat. Pro svůj etnografický výzkum si záměrně vybral dvě primatologické laboratoře, které prováděly podobné experimenty na stejných zvířatech, nacházely se ve stejném geografickém regionu, a přesto byly na škále zmiňovaných sdílených významů umístěné na opačných pólech. Pracovníky první laboratoře (Ivy) autor nazývá „*kovboji*“, protože zastávali utilitaristický pohled na své svěřence, pracovníky z druhé laboratoře (Urban) označil za „*zvířecí lidi*“, protože svá zvířata morálně vyzdvihovali.

6.3.1 Kultura „kovbojů“

Prvním popisovaným zařízením bylo Ivy Lab for Primate Research. Pracovníci této laboratoře, měli ke zvířatům vztah spíše negativní. Tito „kovbojové“ si nemysleli, že by byli primáti zajímavá nebo přitažlivá zvířata - viděli v nich pouze svou práci. Se zvířaty proto netrávili více času, než jejich práce, která je příliš neuspokojovala, vyžadovala. Kromě toho, že si se zvířaty nehráli a nepodněcovali vznik komunikace, mnohdy docházelo k zanedbání základní péče, protože chtěli co nejrychleji opustit své pracoviště a jít domů. „*Jeden ošetřovatel např. šel domů o hodinu dříve, nechal deset zvířat s prázdnými lahvemi na vodu, jiný zase zapomněl před svým odchodem nakrmit své opice a nechal je „kňučet hlady“*“ [Arluke and Sanders 1996: 110]. Když se Arluke těchto pracovníků zeptal, jakou mají opice osobnost, popisovali ji jako neatraktivní. Jeden např. řekl: „*Jsou to ošklivá malá stvoření*“, další zase „*Jsou špinavé, smrdí, jsou odporné, škrábou a koušou.*“ [Ibid.]

Pracovníci vytvářeli jasnou dělicí čáru mezi lidmi a domestikovanými zvířaty na jedné straně, a primáty, se kterými pracovali, na straně druhé. Mezi pracovníky této laboratoře existovali i lidé, kteří neuznávali tuto ostrou distinkci, ale byli díky tomu terčem posměchu. O těchto lidech se zmiňuje jeden z „kovbojů“: „*Někteří jsou směšní. Zachází se zvířaty, jako kdyby to byli skoro lidé.*“ [Ibid.: 111] Arluke zaznamenal, že citlivější pracovníci často záhy opouštěli popisovanou laboratoř, jelikož nemohli snášet necitlivost svých kolegů a jejich urážky. Tímto způsobem se postupně eliminují „problémoví jedinci“ a popisovaná laboratorní kultura „kovbojů“ se stále více posiluje.

Častou praxí v zařízení Ivy Lab bylo i hrubé zacházení se svěřenými primáty. Arluke vyzoroval, že tak pracovníci jednali, aby „*si nad nimi udrželi svou ‚autoritu‘, pro své pobavení nebo aby se zbavili vzteku.*“ [Ibid.: 112] Jeden pracovník např. udeřil opici poté, co jej poškrábala, a dodal: „*stejně si to nebude pamatovat, udělá to znovu, ale v zásadě vás to uspokojí.*“ [Ibid.] Jinému

pracovníkovi přišlo vtipné házet na zvířata kameny, další jim záměrně půjčoval nebezpečné předměty (plechovky s ostrou hranou) a jiné bavilo zvířata při snaze o odchyt a podání sedativ různým způsobem děsit: „*Rád je straším (...) jdu tam s lopatou a říkám ‚No tak! gaa! haa!‘ Nemají rády lopaty, protože jimi již dostaly nějaké údery.*“ [Ibid.: 113] Samotné podávání sedativ se někdy také neobešlo bez špatného zacházení. Jeden technik, který byl ke „kovbojskému“ jednání kritický, popisoval situaci, kdy byla opicím na stolech podávána sedativa a ponechána následnému pádu: „*Prostě spadnou dolů. Zdá se, že je to pro zvířata neuvěřitelně chaotické a stresující. Dělá se to tak rychle, zachází s nimi jako s kusem masa.*“ [Ibid.: 114]

Směr, kterým se konkrétní laboratorní kultura vyvíjí, určují především hlavní manažeři, kteří se snaží ovlivnit postoje a jednání svých podřízených a lidí, kteří vybírají nové pracovníky. V případě této laboratoře se vedoucí pracovník snažil vybírat lidi, kteří svou práci v laboratoři budou vykonávat bez zvláštního zájmu o zvířata či výzkum. Naopak projevil neochotu přijímat osoby, které mu sdělily (jeho slovy) „*že si myslí, jak skvělou práci tady odvádíme nebo lidi, kteří přišli dobrovolně věnovat svůj čas, protože milují zvířata a chtějí se podílet na výzkumu.*“ [Arluke and Sanders 1996: 123] Také projevil obavy, aby se na jeho pracoviště nedostal v utajení nějaký aktivista za práva zvířat.

6.3.2 Kultura „zvířecích lidí“

Na druhém zkoumaném pracovišti Urban Primate Lab byla situace diametrálně odlišná. Mnoho lidí, kteří hledali práci v této laboratoři, bylo motivováno zájmem o zvířata. Jeden laboratorní technik popsal situaci takto: „*jen pár lidí je tady, protože potřebují peníze a práci, ale většina je tu kvůli zvířatům. Mám pocit, že všichni tady jsou zvířecími lidmi.*“ [Ibid.: 115] Tito lidé si také na rozdíl od předchozího případu kladli morální otázky ohledně používání zvířat ve výzkumu. Mnoho pracovníků uvedlo, že by si přálo, aby tato zvířata nebyla

zahrnuta do výzkumu. Jeden ošetřovatel poznamenal: „*Musíte přemýšlet – když jsou nám tak blízcí, proč jim tohle děláme? Mám na mysli, proč jim tohle děláme, i když rozumí, co říkáme?*“ [Ibid.: 116] Jiný výzkumník přemýšlel, že by si zvolil méně stresující povolání, ale vědomí, že zvířata budou zahrnuta ve výzkumu i nadále, jej od těchto úvah odradila.

Důsledkem těchto úvah bylo, že pracovníci trávili se zvířaty mnohem více času, a to i po pracovní době. Věnovali se svým svěřencům, protože si užívali vzájemné interakce, ale také proto, že cítili, že to některá zvířata potřebují. Jak poznamenal jeden z techniků: „*Když máte deset minut navíc, tak jdete strávit čas s někým, koho máte rád, nebo s někým, kdo vás opravdu potřebuje.*“ [Ibid.] Mnoho pracovníků také uvádělo, že je tyto interakce obohacují a dávají smysl jejich povolání.

Pracovníci Urban laboratoře vnímali své svěřence jako individuální a zajímavé osobnosti a na rozdíl od „kovbojů“ k nim cítili i jistou dávku respektu. Jeden ze „zvířecích lidí“ uvedl, že když se podíváte do šimpanzích očí „*máte pocit zcela vnímající bytosti – opravdové stvoření, skutečná inteligence, která se na vás dívá. Víte, že je někdo doma.*“ [Ibid.: 117] Zvířata často od svých pečovatelů získávala osobní jména, což také měnilo charakter vztahů, které s nimi technici měli.

Vztahy se zvířaty byly spíše než na kontrole a moci (jako v Ivy) založeny na vyjednávání a respektu. Podle jednoho pracovníka „*sdílíte kontrolu nad situací a musíte umět vyjednávat. Jen proto, že stojíte vně klece, to neznamená, že máte kontrolu.*“ [Ibid.: 118] Také si více uvědomovali možnost, že je zvířata omylem poraní a pokud se tak stalo, vnímali to jako svou chybu z nepozornosti a zvíře netrestali.

Zatímco v Ivy byla vzájemná interakce omezena pouze na instrumentální účel, v Urban bylo zvykem navazovat emocionálně bohatou komunikaci. Pracovníci se zvířaty mluvili, objímali je a vnímali reciprocitu tohoto vztahu:

„Tato zvířata mi něco dávají. Tolik, co dávám já, tolik dávají zpátky.“ [Ibid.: 119]

Mnoho z nich prokazovalo vysokou dávku empatie a snahy porozumět světu jejich svěřenců. Jeden pracovník dokonce uvedl, že *„strávil několik hodin uvnitř prázdné klece, protože chtěl vědět, jaké to je.“ [Ibid.: 120]*

Mnoho pozornosti věnovali zaměstnanci této laboratoře psychologické pohodě svěřených zvířat. Zajímali se o to, zda nejsou zvířata znuděná a zda netrpí sociální izolací: *„Nemůžete jim prostě jen hodit papírový sáček a říct ‚hraj si‘. Mám na mysli to, že si budou sice hrát, ale potřebují lidskou interakci.“ [Ibid.: 121]*

Podoba laboratorní kultury byla stejně jako v předchozím případě podporovaná vedoucími pracovníky a způsobem náboru nových pracovníků. Veterinář, který měl přijímání uchazečů na starost, s hrdostí uvedl, že nábor nechává na samotných zvířatech. V praxi to znamenalo, že zájemce o práci přivedl mezi zvířata a sledoval jejich vzájemnou interakci. Arluke si dokonce všiml, že *„hledal zejména uchazeče, kteří měli rozpolčené pocity ohledně používání zvířat v lékařském výzkumu, protože věřil, že lidé, kteří k této otázce nejsou kritičtí, by se ke zvířatům nechovali tak dobře.“ [Ibid.: 127]*

6.4 Shrnutí

Vzhledem k popisovaným skutečnostem by výzkumné instituce měly reflektovat tento problém a vytvářet způsoby, kterým by vědci a technici mohli vyjadřovat své vnitřní konflikty a emoce vztahující se k experimentování se zvířaty. Spíše než ignorování těchto pocitů nebo dokonce vytváření opatření k jejich eliminaci, by je měli uznat jako legitimní a neodmyslitelnou součást vědecké praxe, která je prováděna s vnímajícími bytostmi. Toto uznání a rozvíjení humánního přístupu by mohlo přinést řadu pozitivních dopadů.

Jak jsme si ukázali, rozvinutí vztahů s pokusnými zvířaty a změna jejich statusu může výrazně ovlivnit způsob, jakým je s nimi zacházeno. Jak jsem již

naznačila v kapitole o sociální konstrukci, zvířata, „*kteřa byla definována jako mazlíčci, získávala mnohem více pozornosti od výzkumníků a techniků. Ti si s nimi s větší pravděpodobností hráli, hladili, obveselovali je a cvičili s nimi. Také je více sledovali a pečovali o ně.*“ [Arluke 1990: 203]

Uznání a sdílení těchto pocitů také pomáhá pracovníkům vyrovnat se se stresem, který z navazování vztahů se zvířaty může vzejít. Někteří autoři doporučují provádět ceremoniální obřady, které uznají zvýšený morální status používaných zvířat. Pohřební rituály v laboratořích „*slouží k potvrzení vztahů, které se vyvíjí mezi členy výzkumného týmu a pokusnými zvířaty, se kterými pracují a poskytují jim péči. Takové události mohou umožnit jedincům porušit bariéru ticha, aby mohli otevřeně sdílet své pocity o své práci a používaných zvířatech.*“ [Iliff 2002: 47]

Rozvíjení pozitivních vztahů se zvířaty v širším měřítku by také mohlo napomoci rozvinout mezi vědci úvahy o ospravedlnění používání zvířat ve výzkumu. Vědci, kteří uznají tyto emocionální vazby, by se podíleli pouze na takových výzkumech, které jsou ke zvířatům šetrné, o kterých budou přesvědčeni, že jsou nezbytně nutné a případně nasměrují svou kariéru do oblasti hledání alternativních způsobů experimentů, které zvířata nevyužívají.

Závěr

V této práci jsem se pokusila popsat některé latentní a málo diskutované jevy, které jsou součástí reality laboratorního experimentování.

Zvířata určená pro výzkum mají v očích mnoha vědců odlišný morální status, který umožňuje snazší ignorování jejich bolesti či stresu. Toto objektivizované pojetí zvířat je laboratorním pracovníkům zpravidla vštěpováno na všech úrovních vzdělávacího procesu, což na sebe váže problémy možného znecitlivění budoucích vědců a odrazení lidí, kteří nejsou schopni odpoutat se od emocionálně-etického konceptu. Ti, kteří pokračují v kariéře experimentálního vědce, jsou podporováni v udržování tohoto konceptu řadou mikro- a makrosociálních vlivů. Domnívám se, že všechny tyto mechanismy mohou být výraznou překážkou otevřené diskuze nad etikou používání zvířat.

Zkreslování skutečné praxe, skrývání před objektivy aktivistů za práva zvířat a další projevy obav ze špatné publicity by vědce měly varovat před existencí etického problému. Špatná publicita nemusí totiž nutně znamenat, že je veřejnost nevzdělaná a nezpůsobilá posoudit legitimitu využívání zvířat a způsob, jak je s nimi zacházeno. Jak jsem se zde snažila ukázat, může to znamenat, že naopak sami vědci podléhají zkreslení vycházející z jejich příslušnosti k vědecké experimentální komunitě, která často vykazuje znaky rigidity a neschopnost absorbovat změnu hodnotových postojů ve společnosti. Díky členství v této komunitě zpravidla necítí potřebu zasadit se o změnu nebo získají pocit, že nemohou jít proti síle biomedicínského diskursu, který jim ukazuje směr očekávaného jednání.

Obrovský nárůst členů a podporovatelů hnutí za práva a ochranu zvířat ve 20. a 21. století²³²⁴ by sociologům měl sloužit jako znamení posunu v chápání lidské odpovědnosti a etického jednání vůči mimolidským tvorům. Výzkumy studující charakteristiky aktivistů za práva zvířat odhalují, že se nejedná o protivědecké zfanatizované teroristy, jak jsou často vykreslováni opoziční stranou, ale že se často jedná o vzdělané lidi, kteří mají silné sociální citění, empatii a smysl pro spravedlnost. [Broida et al. 1993; Herzog 1993] Skutečnost, že tyto lidi stávající situace motivuje k politickým a mnohdy také nelegálním akcím, by neměla být posuzována pouze poukazováním na jejich deviantní či protispolečenskou povahu, ale mohla by být signálem měnícího se diskursu a toho, že ve společnosti dochází k silnému konfliktu mezi legalitou a legitimitou.

Ve své další práci bych se proto chtěla zabývat analýzou diskursu experimentální vědy a na opačném pólu ležící perspektivy aktivistů za práva zvířat za účelem hlubšího porozumění studovaného problému a možností diskuze mezi zneprátenými stranami.

²³ V roce 1980 měla nejznámější organizace za práva zvířat PETA (People for the Ethical Treatment of Animals) přibližně 100 členů, o 15 let později (1995) to bylo 500.000 a v roce 2009 2.000.000 členů. Online zdroj: <http://www.peta.org/about/>

²⁴ Situaci v České republice můžeme reflektovat skrze výzkum veřejného mínění z roku 2006. Co se týče otázky pokusů na zvířatech, tak 72% respondentů bylo nakloněno použití alternativních způsobů testování v oblasti kosmetiky, tabákových a alkoholických výrobků a výrobků pro domácnost. Pro zavedení alternativních způsobů ve výuce se vyjádřily dvě třetiny dotazovaných a v oblasti testování léčiv byly souhlasné a nesouhlasné hlasy vyrovnané (42 a 43%). [Škodová 2006: 10] U otázky týkající se organizací na ochranu zvířat 84,5% dotazovaných vyjádřilo názor, že je činnost těchto organizací potřebná (42,5% „spíše“, 42% „rozhodně“ potřebná) [Ibid.: 13]

Seznam použité literatury:

ARLUKE, Arnold 1988. „Sacrificial symbolism in animal experimentation“. *Anthrozoos*, 2, pp. 98-117.

ARLUKE, Arnold 1990. „Moral Elevation in Medical Research.“ *Advances in Medical Sociology*, 1, pp. 189-204.

ARLUKE, Arnold 1991. „Going into the closet with science: Information Control Among Animal Experimenters.“ *Journal of Contemporary Ethnography*, 20, pp. 306-330.

ARLUKE, Arnold 1992. „Trapped in a Guilt Cage.“ *New Scientist* 134 (4), pp. 33-35.

ARLUKE, Arnold 2002. „A Sociology of Sociological Animal Studies.“ *Society & Animals*, 10 (4), pp. 370-374.

ARLUKE, Arnold 2004. „The Use of Dogs in Medical and Veterinary Training: Understanding and Approaching Student Uneasiness.“ *Journal of Applied Welfare Science*, 7 (3), pp. 197-204.

ARLUKE, Arnold 2004b. „We Build a Better Beagle: Fantastic Creatures in Lab Animal Ads.“ *Qualitative Sociology*, 17 (2), pp. 143-158.

ARLUKE, Arnold, HAFFERTY, Frederic 1996. „From Apprehension to Fascination with „Dog Lab“: The Use of Absolutions by Medical Students.“ *Journal of Contemporary Ethnography*, 25, pp. 201-225.

ARLUKE, Arnold, SANDERS, Clinton R. 1996. *Regarding Animals*. Philadelphia: Temple University Press.

ASCIONE, Frank R. 1998. „Battered women's reports of their partners' and their children's cruelty to animals.“ *Journal of Emotional Abuse*, 1, pp. 119-133.

BARR, Gracia, HERZOG, Harold 2000. „Fetal Pig: The High School Dissection Experience.“ *Society and Animals*, 8 (1), pp. 53-69.

BAUMAN, Zygmunt 2003. *Modernita a holocaust*. Praha: SLON.

BECK, Ulrich 2004. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON.

BENTHAM, Jeremy 1996. *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press.

BERGER, Peter L., LUCKMANN, Thomas 1999. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK.

- BLUM, Deborah 1994. *Monkey Wars*. New York: Oxford University Press.
- BROIDA, John, TINGLEY, Leanne, KIMBALL, Robert, MIELE, Joseph 1993. „Personality Differences between Pro- and Anti-vivisectionists.“ *Society & Animals*, 1 (2), pp. 129-144.
- BRYANT, Clifton D. 1979. „The Zoological Connection: Animal-Related Human Behavior.“ *Social Forces*, 58 (2), pp. 399-421.
- DESCARTES, René 1992. *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda.
- DESCARTES, René 1998. *Principy filosofie*. Praha: Filosofia.
- DEWHURST, David, G., JENKINSON Linda 1995. „The impact of computer-based alternatives on the use of animals in undergraduate teaching.“ *Alternatives to Laboratory Animals: ATLA*, 23, pp. 521–530.
- DOWNIE, Roger, MEADOWS, Jan 1995. „Experience with a dissection opt-out scheme in university level biology.“ *Journal of Biological Education*, 29 (3), pp. 187–194.
- DURKHEIM, Émile 2002. *Elementární formy náboženského života: Systém totemismu v Austrálii*. Praha: Oikoymenh.
- ESTEVEZ, Stephanie Walters, STOKES, Trevor 2008. „Social Effects of a Dog's Presence on Children with Disabilities.“ *Anthrozoos*, 21 (1), pp. 5-15.
- FLYNN, Clifton P. 2000. „Why family professionals can no longer ignore violence toward animals.“ *Family Relations*, 49 (1), pp. 87-95.
- GARDNER, R. Allen, GARDNER, T. Beatrice 1969. „Teaching Sign Language to a Chimpanzee“, *Science*, 165, pp. 664-672.
- GARRITY, Thomas F., STALLONES, Lorann, MARX, Martin B., JOHNSON, Timothy P. 1989. „Pet Ownership and Attachment as Supportive Factors in the Health of the Elderly.“ *Anthrozoos*, 3 (1), pp. 35-44.
- GLUCK, John P. 1997. „Harry F. Harlow and Animal Research: Reflection on the Ethical Paradox.“ *Ethics & Behavior*, 7 (2), pp. 149-161.
- GLUCK, John P., KUBACKI, Steven 1991. „Animals in Biomedical Research: The Undermining Effect of the Rhetoric of the Besieged.“ *Ethics & Behavior*, 1 (3), pp. 157-173.
- GUERRINI, Anita 2003. *Experimenting with Humans and Animals: From Galen to Animal Rights*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- HABERMAS, Jürgen 1968. *Technik und Wissenschaft als "Ideologie"*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

HAGELIN, Joakim, CARLSSON, Hans-Erik, HAU, Jann 2003. „An overview of surveys on how people view animal experimentation: some factors that may influence the outcome.“ *Public Understanding of Science*, 12, pp. 67-81.

HAURY, David L. 1996. „Alternatives to animal dissection in school science classes.“ *ERIC Clearinghouse for Science, Mathematics, and Environmental Education*. Government Publications.

HELLYER, P. W., FREDERICK, C., LACY, M., SLAMAN, M., WAGNER, A. E. 1999. „Attitudes of veterinary medical students, house officers, clinical faculty, and staff toward pain management in animals.“ *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 214 (2), pp. 238-244.

HERZOG, Harold 1988. „The Moral Status of Mice.“ *American Psychologist*, 43, pp. 473-474.

HERZOG, Harold 1993. „„The Movement Is My Life‘: The Psychology of Animal Rights Activism.“ *Journal of Social Issues*, 49 (1). pp. 103-119.

HERZOG, Harold 2002. „Ethical aspects of relationships between humans and research animals.“ *ILAR Journal* (Institute of Laboratory Animal Resources) 43 (1), pp. 27-32.

HUANG, Samuel, D., ALOI, Jane 1991. „The impact of using interactive video in teaching general biology.“ *The American Biology Teacher*, 53 (5), pp. 281–284.

HUBERT, Henry, MAUSS, Marcel 1981. *Sacrifice: its nature and functions*. Chicago: University of Chicago Press.

ILIFF, Suzan, A. 2002. „An additional "R": Remembering the animals.“ *ILAR Journal* (Institute of Laboratory Animal Resources), 43 (1), pp.38-47.

IRVINE, Leslie. 2004. *If You Tame Me: Animal Identity and the Intrinsic Value of Their Lives*. Philadelphia: Temple University Press.

JEROLMACK, Colin 2005. „Our Animals, Our Selves? Chipping Away the Human-Animal Divide.“ *Sociological Forum*, 20 (4), pp. 651-660.

KANT, Immanuel 1930. *Lectures on Ethics*. New York: Century.

KELLERT, Stephen R., FELTHOUS, Alan R. 1985. „Childhood cruelty toward animals among criminals and noncriminals.“ *Human Relations*, 38 (11), pp. 1113-1129.

KELMAN, Herbert C. 1973. „Violence without Moral Restraint“. *Journal of Social Issues*, 29, pp. 25-61.

KINZIE, Mable B., STRAUSS, Richard, FOSS, Jean 1993. „The effects of an interactive dissection simulation on the performance and achievement of high school biology students.“ *Journal of Research in Science Teaching*, 30 (8), pp. 989–1000.

KOMÁREK, Stanislav 2003. „Němé tváře: Ochrana podle stupně podobnosti s člověkem.“ *Vesmír*, 82 (2), str. 89-93.

KRUSE, Corwin R. 2002. „Social Animals: Animal Studies and Sociology.“ *Society & Animals*, 10 (4), pp. 375-379.

LACHS, John 1981. *Responsibility and the Individual in Modern Society*. Brighton, Sussex: Harvester Press.

LATOUR, Bruno 1980. „Drawing Things Together.“ in *Representation in Scientific Practice*, editoři: Lynch, Michael a Woolgar, Steven. Cambridge: MIT Press.

LATOUR, Bruno, WOOLGAR, Steven 1979. *Laboratory Life: Social Construction of Scientific Facts*. CA: Sage.

LAWICKOVÁ-GOODALLOVÁ, Jane van 1978. *Ve stínu člověka*. Praha: Mladá fronta.

LYNCH, Michael E. 1988. „Sacrifice and the Transformation of the Animal Body into a Scientific Object: Laboratory Culture and Ritual Practice in the Neurosciences.“ *Social Studies of Science*, 18 (2), pp. 265-289.

MEAD, George Herbert 1907. „Concerning Animal Perception“, *Psychological Review*, 14, pp. 383-390.

MERTON, Robert K. 2000. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: SLON.

MICHAEL, Mike 2001. „Technoscientific bespoking: animals, publics and the new genetics.“ *New Genetics and Society*, 20 (3), pp. 205-224.

MICHAEL, Mike, BIRKE, Lynda 1994. „Enrolling the Core Set: The Case of the Animal Experimentation Controversy“ *Social Studies of Science*, 24, pp. 81-95.

MILL, John Stuart 2004. *Utilitarianism*. A Penn State Electronic Classics Series Publication. The Pennsylvania State University.

MURPHY, Raymond 1995. „Sociology as If Nature Did Not Matter: An Ecological Critique.“ *The British Journal of Sociology*, 46 (4), pp. 688-707.

MYERS, Olin E. 2003. „No Longer the Lonely Species: A Post-Mead Perspective on Animals and Self.“ *International Journal of Sociology and Social Policy*, 23 (3), pp. 46-68.

- NOHEJL, Marek 2007. *Jednání, diskus, kritika: Myslet společnost*. Praha: SLON.
- NOONAN, John T. 1970. *The Morality of Abortion: Legal and Historical Perspectives*. Cambridge: Harvard University Press.
- NOSKE, Barbara 1990. „The Question of Anthropocentrism in Anthropology.“ *Focaal*, 13, pp. 66-84.
- PATTERSON, Charles 2003. *Věčná Treblinka*. Praha: Práh.
- PAUL, Elizabeth S., PODBERSCEK Anthony L. 2000. „Veterinary education and students' attitudes towards animal welfare.“ *The Veterinary Record*, 146 (10), pp. 269-272.
- PERKINS, David 2003. *Romanticism and Animal Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PHILLIPS, Mary T. 1993. „Savages, drunks, and lab animals: The researcher's perception of pain.“ *Society and Animals*, 1 (1), pp. 61-81.
- PHILLIPS, Mary T. 1994. „Proper names and the social construction of biography: The negative case of laboratory animals.“ *Qualitative Sociology*, 17, pp. 119-142.
- REGAN, Tom 2004. *The Case for Animal Rights*. Berkeley: University of California Press.
- ROLLIN, Bernard E. 1998. *The Unheeded Cry: Animal Consciousness, Animal Pain, and Science*. Ames: The Iowa State University Press.
- ROLSTON, Holmes 1989. *Environmental Ethics: Duties to and Values in the Natural World*. Philadelphia: Temple University Press.
- ROWAN, Andrew N., STEPHENS, Martin L., DOLINS, Francine, GLEASON, Adrienne, DONLEY, Lori 1998. „Animal welfare perspectives on pain and distress management in research and testing.“ In: *The Center for Alternatives to Animal Testing Workshop on Pain Management and Humane Endpoints*, [online] dostupné z: <http://altweb.jhsph.edu/meetings/pain/rowan.htm> staženo dne: 8.8.2009
- RYDER, Richard 2005. „All beings that feel pain deserve human rights: Equality of the species is the logical conclusion of post-Darwin morality.“ *The Guardian*. [online] dostupné z: <http://www.guardian.co.uk/uk/2005/aug/06/animalwelfare> staženo dne: 5.8.2009
- SANDERS, Clinton R. 2007. „Mind, Self, and Human-Animal Joint Action.“ *Sociological Focus*, 40 (3), pp. 320-336.
- SAVAGE-RUMBAUGH, Sue, SHANKER, Stuart G., TAYLOR, Talbot J. 1998. *Apes, Language and the Human Mind*. New York: Oxford University Press.

SAX, Boria 2003. *Zvířata ve Třetí říši: Domáci mazlíčci, obětní beránci a holocaust*. Praha: Dokořán.

SELF, Donnie, SCHRADER, Dawn, BALDWIN, DeWitt, ROOT, Suzan, WOLINSKY, Frederic, SHADDUCK, John 1991. "Study of the influence of veterinary medical education on the moral development of veterinary students." *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 198 (5), pp. 782-787.

SERPELL, James 1991. „Beneficial effects of pet ownership on some aspects of human health and behaviour.“ *Journal of the Royal Society of Medicine*, 84, pp. 717-720.

SERPELL, James 1996. *In the Company of Animals: A Study of Human-Animal Relationships*. Cambridge: Cambridge University Press.

SHAPIRO, Kenneth J. 1992. „The psychology of dissection.“ *The Science Teacher*, 59 (7), pp. 43.

SCHWEITZER, Albert 1987. *The Philosophy of Civilization*. Buffalo, NY: Prometheus Books.

SINGER, Peter 1993. *Practical Ethics: Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.

SINGER, Peter 2001. *Osvobození zvířat*. Praha: Práh.

SOLOT, Dorian, ARLUKE, Arnold 1997. „Learning The Scientist's Role: Animal Dissection in Middle School.“ *Journal of Contemporary Ethnography*, 26 (1), pp. 28-54.

SUŠA, Oleg 1997. „Byrokracie, riziko a diskuse o krizi životního prostředí.“ *Sociologický časopis*, 33 (2), str. 157-168.

Svoboda zvířat 2009. *Humánní vzdělávání v přírodních vědách. Alternativní přístupy k pokusům na zvířatech a pitvám*. [online] dostupné z: <http://www.protisrsti.cz/dokumenty/SvZv%20Brozura%20Vzdelavani%20A5%20nahled.pdf> staženo dne: 15.7.2009

ŠKODOVÁ, Markéta 2006. *Češi o životě zvířat chovaných v zajetí*. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění.

TAYLOR, Katy, GORDON, Nicky, LANGLEY, Gill, HIGGINS, Wendy 2008. „Estimates for Worldwide Laboratory Animal Use.“ *Alternatives to Laboratory Animals*, 36 (3), pp. 327–342.

TOVEY, Hilary 2003. „Theorising Nature and Society in Sociology: The Invisibility of Animals.“ *Sociologia Ruralis*, 43 (3), pp. 196-215.

TURNER, Jacky Z. 1998. „I don't want to see the pictures: Science writing and the visibility of animal experiments.“ *Public Understanding of Science*, 7, pp. 27-40.

Ústav zemědělských a potravinářských informací 2009. „Spotřeba biopotravin v ČR vzrostla v roce 2008 o 40 %, dosáhla 1,8 mld. korun.“ [online] dostupné z: <http://www.agronavigator.cz/ekozem/default.asp?ch=24&typ=1&val=89653&ids=973>, staženo dne: 3.8.2009

WEBER, Max 1966. *The Theory of Social and Economic Organization*. New York: The Free Press.

WEBER, Max 1997. *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. Praha: Mladá fronta.

WRIGHT, Jeremy, HENSLEY, Christopher 2003. „From Animal Cruelty to Serial Murder: Applying the Graduation Hypothesis.“ *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 47 (1), pp. 71-88.